UIT DE VERENIGING

AART SCHURINK

EEN HERDENKINGSTEKEN VOOR DE FAMILIE VAN ESSEN

Met zijn familie en vrienden heeft Herman van Essen in zijn huis zo'n 58 personen laten onderduiken - zowel Joden als geallieerden (Amerikaanse piloten), verzetsmensen en anderen die een onderduikadres nodig hadden. De familie Van Essen is door de Amerikaanse organisatie 'The Air Forces and Evasion Society' onderscheiden voor haar moed. Ook is er in de staat Israël een boom voor de familie geplant.
Ampt Epe ondersteunt van harte het initiatief dat de heer B. Jonker heeft genomen tot het realiseren van een herdenkingsteken op de plek van de boerderij en heeft het college van burgemeester en wethouders van Epe daartoe een brief gestuurd. Deze onbaatzuchtige familie ving met gevaar voor eigen leven iedereen op die een onderduikadres nodig had om aan de nazi's te ontkomen.

DINA VAN EEK, EEN BIJZONDERE VROUW

Op het moment van schrijven is er helaas nog geen nieuws te melden van het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Epe inzake ons verzoek om te kijken naar een gelegenheid om Dina van Eek te eren. In onze brief aan het college van 16 februari 2016 stelden wij voor de parkeergelegenheid aan de Gildenweg/Korte Kuipersweg/Hoofdstraat het Dina van Eekplein te noemen. In nummer 207 van april 2016 hebt u er al iets over kunnen lezen.
Er is wel bevestigd dat het college achter ons verzoek staat en dat de door ons genoemde plek als meest passend naar voren is gekomen.
Overigens is ook het parkeerterrein naast de Jumbo genoemd. Misschien is er meer bekend als het aprilnummer bij u op de mat ligt.

Dina van Eek. Een Dierenvriendin

HAGIOSCOOP

Tijdens de restauratie van de Grote Kerk in 1962 kwamen bij het afbikken van de pleisterlaag sporen van een dichtgemetseld laag venster tevoorschijn. Reconstructie was toen nog niet mogelijk. Ook in 2012 kwam het venster weer tevoorschijn en ook toen verdween het weer onder een pleisterlaag, maar wel werd een nis uitgespaard die de plaats van het als hagioscoop aangeduide lage venster markeert. De meest aannemelijke betekenis is dat het een sacraments- of reliekvenster is. Het koor met de hagioscoop in de noordmuur dateert uit de periode 1375-1400.

Dr. Henk Vreekamp beschreef in zijn boek de hagioscoop. Mevrouw Vreekamp heeft nu het initiatief genomen de hagioscoop weer zichtbaar te maken.
Op 27 februari 2017 is een openingsceremonie gehouden. Voor deze dag en tijd is gekozen om te gedenken dat een jaar eerder, op 29 februari 2016, onze dorpsdominee Henk Vreekamp ons moest verlaten.

BUNKERS IJSSELLINIE ONTDEKT

Tijdens het afgraven van de oude IJsseldijk bij Veessen zijn vier bunkers uit 1939 ontdekt. Het deel van de oude IJsseldijk is niet meer nodig in verband met het realiseren van de hoogwatergeul.
De bunkers maakten deel uit van de later gebouwde IJssellinie en waren in eerste instantie bedoeld om een inval tijdens de Tweede Wereldoorlog te vertragen. Er wordt nu archeologisch onderzoek gedaan naar de functie van de kazematten (bunkers).

TOT OP DE DRAAD VERSLETEN

Nee, deze uitdrukking heeft niets te maken met kleding, maar gaat om het rieten dak op de boerderij. Het riet was vastgezet met draad; als de draad in het zicht kwam, was het niet best gesteld met de boer en zijn familie. Ze konden zich kennelijk geen nieuw dak veroorloven: het dak was tot op de draad versleten.

LUTHER

Bent u van plan dit jaar nog een fietstocht te maken langs de Elbe of komt u op een andere wijze in die omgeving, bedenk dan dat 2017 het herdenkingsjaar is van Maarten Luther (1483-1546). Deze Duitse theoloog en protestant behoort tot de belangrijkste personen uit de kerkgeschiedenis. Hij was in het bijzonder niet te spreken over het aflaatsysteem en uitte zijn ongenoegen door op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen op de deur van de slotkerk in Wittenberg te spijkeren. Het vormde een begin van een revolutie in het religieus denken. Onder andere in Wittenberg en Torgau zijn indrukwekkende tentoonstellingen te bewonderen.

ZOEKAKTEN.NL

Een leuke website is *www.zoekakten.nl*.
De website geeft een overzicht en een zoekmogelijkheid in onder andere DTB-indexen (dopen, trouwen, begraven), de burgerlijke stand (geboorten, huwelijken, overlijden) en bevolkingsregisters (bevolking, dienstboden/knechten).

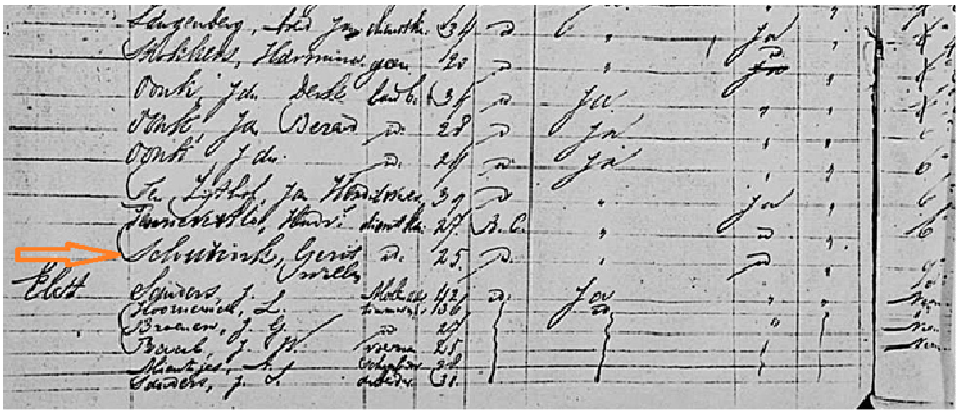

U kunt zoeken per provincie en daarna per plaats.
Er zijn scans aanwezig van de periode 1811/1960. U zult wel even de scan moeten vergroten (bijvoorbeeld via Paint) om het goed leesbaar te maken.
Ook op de website staan onder andere militaire stamboeken, landverhuizingen, bijzondere collecties en kraamvrouwenbekentenissen. Ik heb zelf gezocht op landverhuizingen en op een scan uit 1848 staat dat een naamgenoot naar het buitenland is verhuisd.

EVENEMENTENAGENDA 2017

ALINE VAN DAM EN GERT VAN DEN ESSCHERT

DONDERDAG 6 APRIL: LEDEN-/JAARVERGADERING + LEZING
Dit jaar vindt deze vergadering plaats in het kerkelijk centrum De Rank aan de Torenstraat 15 in Vaassen. **Vergaderstukken, waaronder het financieel verslag en de agenda, vindt u op de website van Ampt Epe.**
Na het huishoudelijke deel van de vergadering zal vanaf circa 20.45 uur de lezing worden verzorgd door mevrouw Miny van der Zande. Zij zal ons de historie uit de doeken doen van haar overgrootmoeder Evertje van der Zande-Schouten, de 'Minne van de Koninginne'. Deze zoogde baby Wilhelmina, dochter van koningin Emma. Want in die tijd (1880) werd er met name in hogere kringen geen borstvoeding gegeven. Mevrouw Van der Zande is voorzitter van onze zustervereniging, Vereniging Oud-Apeldoorn (VOA). Zij gaf op de televisie in 2013 bij omroep MAX, in het programma 'Tijd voor MAX', een interview over haar overgrootmoeder, aan de tafel bij Martine van Os en Sybrand Niessen.
De vergadering begint om 20.00 uur, de zaal is open vanaf 19.30 uur.

ZATERDAG 23 SEPTEMBER: HERDENKINGSWANDELING WOII IN VAASSEN

De Stichting Broken Wings '40-'45, opgericht in 1997, beijvert zich om hen, die in de Tweede Wereldoorlog hun leven gaven voor onze vrijheid, te eren en de komende generaties te blijven herinneren aan de offers die zij gebracht hebben.
Hieruit voortvloeiend heeft Ampt Epe de stichting bereid gevonden een Herdenkingswandeling voor ons te organiseren. De wandeling staat onder leiding van de heer J. Achterberg en zal ons langs verschillende historische oorlogsplekken in Vaassen brengen. Aan de hand van foto's uit die tijd zal onze gids ons over de gebeurtenissen aldaar vertellen. We verzamelen ons vanaf 13.30 uur bij de oude begraafplaats aan de Apeldoornseweg 37 in Vaassen, tegenover het Chinees-Indisch Restaurant Ho Wah. Er is hier voldoende parkeergelegenheid.
Om 14.00 uur zal dan de wandeling plaatsvinden. Aanmelden voor deelname is noodzakelijk. U kunt u opgeven via: *evenementen@ampt-epe.nl* vanaf 11 september t/m 20 september a.s.

DONDERDAG 23 NOVEMBER: NAJAARSLEZING

Deze lezing over de geschiedenis van Sinterklaas zal verzorgd worden door de Apeldoorner Jan Bark. Hij zal ons bijpraten over wie Sint-Nicolaas was en waar hij vandaan kwam, over de legendes rondom zijn persoon, wie zijn knecht was en wanneer deze traditie is ontstaan.
Waarom zetten kinderen met Sinterklaas hun schoen? Over de speculaaspop, de taaitaaipop, suikergoed, chocoladeletter en bisschopswijn. Maar ook de eerste sinterklaasprentenboeken, sinterklaasliedjes en -gedichten. Dit allemaal met prachtige verhalen en foto's via een PowerPointpresentatie.
De lezing vindt plaats in café-restaurant Dorpszicht, Dorpsstraat 10 in Oene. Aanvang 20.00 uur. De zaal is open vanaf 19.30 uur.

Sint-Nicolaas, Cornelis Anthonisz., circa 1538-1542
Om aan de toenemende vraag naar plaatjes van Sinterklaas te voldoen, liet Barent Koene een gehavend 16de-eeuws houtblok met een portret van keizer Karel V opnieuw afdrukken. Daarboven zette hij de naam van de heilige. Karels oorspronkelijke hoofddeksel, een baret met een veer, werd met een goed gemikte veeg rode verf omgevormd tot een soort slaapmuts, en klaar was de goedheiligman.
Met dank aan Rijksmuseum: objectnr. RP-P-OB-12.452

LET OP!

→Voor alle evenementen geldt: gratis deelname voor leden met eventuele partner; niet-leden betalen 3,50 euro.
→Het is altijd mogelijk dat een evenement, om welke reden dan ook, niet kan doorgaan. Dit wordt vermeld op de website: *www.ampt-epe.nl*. Raadpleeg dus altijd de info op onze site.

UIT DE OUDE DOOS: EEN PALMPASENOPTOCHT

FRANS SCHUMACHER

Op het moment dat dit blad bij u in de brievenbus valt, is het net palmpasen geweest. Daarom leek het de redactie een leuk idee een foto 'uit de oude doos' op te nemen: een palmpasenoptocht in Vaassen (1947). Herkent u nog kinderen van deze foto of staat u er zelf misschien op? Graag horen we nader van u.
Het krantenknipsel dateert van een jaar later (*Nieuwe Apeldoornsche Courant* van 23 maart 1948).

Palmpasen.

Het Palmpasengebruik is in onze gemeente nog niet geheel uitgestorven, mede dank zij de attentie van diverse bakkers, die voor de zwaantjes zorgen.

Tal van kinderen hadden Zondag een min of meer mooi opgetuigde Palmpasen, waarmede zij zich op straat vertoonden.

We hoorden een stelletje kinderen het volgende kennelijk geïmproviseerde liedje zingen:

„Pallem-Pallem Pasen,
De wind, die komt uit Vaassen.
En als hij niet uit Vaassen komt,
Dan komt hij van Jan Klaassen."

Zou het het volgende jaar niet eens mogelijk zijn alle kinderen met een Palmpasen bijeen te brengen en een optocht te organiseren, met prijsjes voor de mooiste stukken? Het blijkt toch wel, dat er belangstelling voor dit oude gebruik is.

Zomerlust in Wissel: ontstaan en oorlogsjaren

Johan de Jonge & Jan Paasman

Wissel is een bijzondere buurtschap in de gemeente Epe met verhoudingsgewijs veel accommodatie voor vakantiegangers. Daaraan hebben ondermeer de vakantiebedrijven Heidebad en Zomerlust ruim bijgedragen. De heer Johan de Jonge heeft hun ontstaansgeschiedenis voor ons opgetekend, met aansluitend zijn herinneringen aan de oorlogsjaren op Zomerlust.

Hoe het begon

Mijn vader (P.M.C. de Jonge) was een succesvol ondernemer in Den Haag in de jaren 1920-1937. Naast zijn eigen elektrotechnisch bedrijf had hij de Residentie Radio Centrale (RRC) opgericht, de voorloper van de destijds bekende Radio Draad Omroep. Deze zogenaamde Radiodistributie was zeer succesvol. Op zeker moment liet de PTT het oog vallen op deze ondernemingen om deze in te lijven in haar structuur en was er sprake van een mogelijke nationalisering. Mijn vader die met het staatsbedrijf goede contacten had, heeft op het juiste moment de gehele radiodistributiezaak aan de PTT verkocht, met uitzondering van het elektrotechnische deel. Het hierdoor vrijgekomen kapitaal is weer geïnvesteerd in een vakantiekolonie in Epe.

Dat de keuze op Epe viel, kwam als volgt: een zuster van mijn moeder werkte destijds als kinderverzorgster in de Pelzerkamp aan de Officiersweg in Epe. Dit was een tehuis voor 'bleekneusjes' uit diverse delen van het land, kinderen die het thuis niet bepaald goed hadden. Mijn ouders wilden iets dergelijks opzetten, maar dan voor kinderen van wie de ouders langere tijd uit Nederland weg waren, wegens werkcontracten in het buitenland, bijvoorbeeld bij bedrijven in de Arabische landen.

Het Wisselseveld

Mijn ouders kochten een terrein op het Wisselseveld in Epe en lieten daar in 1937 door de firma Kasteel een gebouw neerzetten. In eerste instantie werd voor ons een kleine woning gebouwd, zodat wij nauw betrokken waren bij de uitvoering.

Het tehuis werd in juni 1938 onder de naam Nederlands Christelijk Vakantieoord Zomerlust in gebruik genomen. Het was direct een groot succes, want via diverse relaties, ook veelal zakelijk, was er behoorlijk veel publiciteit gemaakt en kwamen diverse families hun kinderen brengen voor 'langeretermijnvakanties'. Mijn ouders hadden voor de kinderopvang en -verzorging professionele medewerkers aangesteld. Wanneer dan later de ouders de kinderen weer op kwamen halen en alle enthousiaste verhalen hoorden, vroegen ze of ze zelf ook een aantal dagen

Zomerlust, 1938

konden blijven. Nu was dat aanvankelijk niet de bedoeling, maar Pa De Jonge keek vooruit en liet enige kamers bouwen in het hoofdgebouw. Dat betekende echter dat er voor de originele opzet voor kinderen een apart gebouw met slaapzalen en recreatieruimte moest worden bijgebouwd. Dit gebouw kreeg de naam Ons Genoegen en was wederom een groot succes. Door de mobilisatie van het leger in 1939 en het uitbreken van de oorlog in 1940 konden velen voor vakantie of voor werk niet meer naar het buitenland.

GROEI TOT VOLWAARDIG HOTEL - DE OORLOGSJAREN

En zo groeide Zomerlust, na verkrijging van de noodzakelijke vergunningen, uit tot een volwaardig hotel. Pa De Jonge zocht contact met oude relaties in het westen van het land en ging zaken doen met diverse reisverenigingen, hetgeen veel klandizie opleverde van particulieren en groepen, die ondanks de oorlog met vakantie naar de Veluwe wilden.

Zakelijk gezien was het bedrijf succesvol, maar uiteindelijk kreeg iedereen te maken met de Duitse bezetting, onderdrukking en narigheid, waardoor het klantenbezoek enigszins terugliep. Mijn vader werd benaderd om iets te doen voor onderduikers. Dit gebeurde, hoewel het risico groot was.

In eerste instantie kwamen er ondermeer familieleden die uit veiligheidsoverwegingen weg moesten uit steden in het westen, maar ook geëvacueerden (in verband met de Atlantikwall) en jongere onderduikers en zelfs joodse families. In de laatste oorlogsmaanden hadden we ongeveer veertig mensen in huis, onderduikers, joden en evacués (onder andere uit Arnhem). Totdat de Wehrmacht zijn oog

liet vallen op Zomerlust. Toen namelijk het oorlogsfront al in Brabant was, moesten de Duitsers munitietransporten uitvoeren vanuit grote depots in de Gortelse bossen naar onder andere Brabant. Het gevolg was dat er in de bebossing rondom Zomerlust zo'n 25 Duitse legerwagens verborgen stonden die 's nachts munitie moesten vervoeren. De daarbij behorende bemanning vorderde het bijgebouw Ons Genoegen als slaapplaats, terwijl de begeleidende officieren het hoofdgebouw vorderden, en dus tussen de onderduikers, joden en evacués sliepen. Iedereen bang, maar Pa De Jonge zei: 'Zolang die lui hier zijn, krijgen wij geen controle van de geheime politie en zitten we dus safe!'
Over deze oorlogsperiode bij Zomerlust is een apart verhaal te vertellen. Voor mij was het wel interessant, want ik had een leeftijd van 10 tot 15 jaar en liep geen risico om opgepakt te worden. Daarom werd ik overal op afgestuurd om ogen en oren de kost te geven en inlichtingen op te doen.

ONDERDUIKERS

In die tijd waren er veel mensen in de omgeving, die woonachtig waren in diverse zomerhuisjes - veelal ondergedoken families, evacués en zelfs joodse families. Zo woonde vlak achter ons de familie Kolf (?); daarnaast de familie Moody met diverse jongens in huis, onder hen ene Remco (dat bleek later Remco Campert te zijn, de bekende schrijver). Remco's vader, Jan Campert, is vooral bekend als auteur van het in 1941 geschreven gedicht 'Het lied der achttien dooden' (naar aanleiding van het neerschieten van verzetsmensen op de Waalsdorpervlakte). Jan Campert werd (wegens het smokkelen van joden over de grens) via Breda afgevoerd naar het Duitse kamp Neuengamme, waar hij in januari 1943 is overleden.

Nadat bij een hevige storm in 1942 duizenden rode dakpannen van het dak waren gewaaid, kreeg het gebouw een fraai rieten dak.

Verderop woonde de familie De Kat. Thijs de Kat zat bij mij op de Le Chevalierschool in Tongeren. Deze (ook) joodse familie bleek na de oorlog Cartoef te heten en had een grote zaak in verlichtingsartikelen op het Spui in Amsterdam. Enfin, er waren toen vele 'vreemde' bewoners in de omgeving.
Om alle bewoners van Zomerlust te onderhouden was eten nodig. We konden in de omgeving wel wat voedsel te pakken krijgen, maar om zo'n veertig personen te voeden (de meeste hadden geen officiële papieren), was meer nodig. Pa De Jonge had een deal gesloten met de heer Niers (directeur van een exportslachterij in Epe). Dit bedrijf moest in opdracht van de bezetter grote hoeveelheden voedsel leveren. Daarnaast hadden zij een zogenaamde 'gaarkeuken' voor voedselverstrekking aan diverse instellingen en particulieren. Pa De Jonge kreeg het voor elkaar om in Wissel een uitdeelpost voor voedsel te krijgen voor mensen die daarvoor in aanmerking kwamen. Daar profiteerden wij dus ook van, want er bleef genoeg over voor de onderduikers en anderen. Zij kregen immers geen distributiebonnen, omdat ze 'officieel' niet bestonden. Groente was er in verhouding maar weinig. De enige groenteboer in Wissel kwam uit Oostendorp bij Elburg en die liet het afweten omdat geallieerde vliegtuigen alles van de weg schoten wat maar bewoog. Er zat dus niets anders op dan zelf naar die groenteboer te gaan.
Pa De Jonge huurde bij bakker Olthof een klein oud rijtuigje met paard. Olthof gaf hem te kennen dat er niets verzekerd was en dat, mocht het paard onderweg doodgeschoten worden, wij alles moesten betalen. Ze beseften niet dat wij dan zelf ook het slachtoffer zouden zijn, dus dat risico werd genomen. Ik ging dus met vader mee, via de legerplaats op 'de Bult' en 't Harde, naar Elburg. Het was een lange rit, maar alles ging gelukkig goed.

DUITSE TANKS

Opmerkelijk was dat in die periode (eind 1944) bij station 't Harde nog splinternieuwe Duitse tanks werden gelost, zo van de fabriek in Duitsland. Deze werden dan ingereden op de velden rondom de legerplaats Oldebroek door de bemanning, die bestond uit een bij elkaar geraapt overblijfsel van diverse legeronderdelen. Zo liepen er Duitse militairen met 'Hermann Göring Division' op de mouw en andere met 'Afrika Korps'. Ook waren er ineens (ook in Epe) veel vreemde militairen in kaki uniformen, met baarden en tulbanden. Dat bleken Brits-Indiërs te zijn die met de Duitsers heulden voor een vrij India. Bovengenoemde tanks gingen op transport naar het front in Brabant en stonden toevallig ook in de bossen bij Arnhem, hetgeen bijdroeg aan de catastrofe van operatie Market Garden! In ieder geval hebben we wel het een en ander meegemaakt.
Mijn vader was een amateurfilmer en had thuis een operationele filmprojector en diverse films van onder andere het koninklijk huis. Zo werden (zolang er nog elektriciteit was) bij ons thuis filmavondjes gegeven, waarvoor veel belangstelling was van de bewoners en mensen uit de omgeving.

Films en Spitfires

Vader had voor de schijn ook diverse natuurfilms gehuurd van het Duits Verkeersbureau. Daar waren keuringskaarten bij die door NSB'ers gecontroleerd werden. Aangezien enige tijd daarvoor een NSB'er was vermoord in de omgeving van Wapenveld, hadden de anderen geen zin om in het donker in het bos bij Wissel de kaarten te controleren. Daarom kreeg ik de opdracht om met de filmkaarten naar de betrokken persoon in Epe te gaan ter keuring. Ik weet niet meer wie het was maar die persoon was al blij dat hij niet het bos in hoefde. Alles werd oké bevonden, zodat vader 's avonds rustig zijn 'Oranje'-films kon draaien.
Overdag vlogen er geregeld Spitfires over ons woongebied en schoten alles wat maar groot was en bewoog van de weg af. In het najaar was het de gewoonte dat de 'dorsmachine' van een loonfirma bij de diverse boerderijen de oogst ging dorsen. Deze grote machine werd getrokken door een landbouwtractor, die werkte op een zogenaamde houtgasgenerator. Om het ding te starten was wel een beetje benzine nodig, en dat blikje benzine stond boven op de dorsmachine. Terwijl de machine van de ene boerderij naar de andere werd getransporteerd, kwamen die Spitfires over en doken achter elkaar op de dorsmachine en trekker. Toen zij zagen dat de boel in brand stond (door het benzineblikje) gingen ze verder, maar de dorsmachine en trekker waren totaal verwoest. Soms stonden we in de tuin met een handdoek te zwaaien naar die Spitfires en dan groetten ze terug door hun vleugels heen en weer te bewegen.

Schöne Pferde

Diverse boeren in de omgeving waren onrustig omdat de Duitsers hun paarden wilden vorderen, en kwamen bij Pa De Jonge vragen of hij een oplossing wist. Nou, die wist wel wat. Zomerlust had een dubbele garage; die was leeg omdat er geen auto's meer waren. Daar is dus een tijdelijke paardenstal van gemaakt, waar twee prachtige paarden in ondergebracht werden. Het was een heel spektakel want de urine liep onder de deur uit en de paarden moesten geregeld van schoon stro worden voorzien.
Toen er geen elektriciteit meer was, werkte de Hydrophor-installatie voor de watervoorziening niet meer en moest de ketel met een handvleugelpomp gevuld worden. De Duitse transportrijders met al die vrachtauto's, die bij ons 'ingekwartierd' waren, hadden ook water nodig. Mijn vader zei dat ze dat zelf maar moesten pompen; dat was in de garage van de paarden. Dan zeiden ze dat mijn vader *sehr schöne Pferde* had. Later konden wij er hartelijk om lachen.

Carbid

In de recreatie-eetzaal stonden diverse carbidlampen op tafel. Toen de carbid opraakte, kreeg ik opdracht om bij een machinefabriek in Olst carbid te halen, zeker 20 kilometer fietsen. Mijn vader gaf me enige staven zeep mee om te ruilen voor carbid. Bij de fabriek stonden veel mensen met hetzelfde doel, maar die werden

weggestuurd omdat er niets meer was. Mij werd gezegd dat ik ook weg moest, maar toen ik de zeepstaven uit de tas haalde, mocht ik binnenkomen en kreeg ongeveer 10 kilo carbid mee in de fietstassen, zodat we thuis weer voor een tijdje licht hadden.
Verder was er ook weinig meer te koop, maar de mensen moesten toch ook drinken. Dus werd ik weer op pad gestuurd, met de fiets naar Deventer. Daar was een groothandel die oorspronkelijk in koffie en thee handelde. Omdat dat er ook niet meer was, werd het dan maar surrogaat. In verband met springladingen kon ik de Deventerbrug niet meer over, maar er was een tijdelijke schipbrug, zodat ik toch bij die firma kon komen en kon terugkeren met mijn surrogaatkoffietabletten en thee van gedroogde peentjes.

Zomerlust, 2 augustus 1943 (met dank aan Bert Kwakkel)

NA 1945

Na de oorlog heeft mijn vader Zomerlust verpacht aan de directie van vakantieoord Heidebad. Deze stichting had een probleem met twee directeuren die niet samen 'door één deur konden', waardoor er wrijving ontstond. De grootste aandeelhouder, Rederij Ruys uit Rotterdam, besloot dat de zaak gesplitst moest worden. De heer Roel Buter kreeg de Schaapskooi en Heidebad, en de heer Hubertus Cornelis Bruinse pachtte Zomerlust, met recht van koop na een jaar.
Na enkele verbouwingen heeft het nog enige tijd gefunctioneerd onder de naam Hotel Tongeren. Later is de zaak overgedaan aan een revalidatiecentrum en in 1957, onder de naam Het Wisselseveld, aan de gemeente Haarlem, voor recreatie van gemeentewerknemers. Thans zijn de gebouwen in gebruik van de Stichting Oranjeborg, als zorgbedrijf voor (jong-)volwassen mannen met een licht verstandelijke handicap.

VAN 'KROEG' NAAR 'KERK': BRAND VAN EEN BOERDERIJ MET EEN GODSDIENSTLOKAAL IN GORTEL IN 1887

GERRIT KOUWENHOVEN

IN GORTEL BRANDT EEN HUIS MET GODSDIENSTLOKAAL AF

Martijn Horst noemt in zijn interessante boek van 2016 *De buurtschappen van Gortel en Niersen* een kamer bij de landbouwer D. v.d. B. die gebruikt werd om godsdienstoefeningen te houden.[1] De boerderij met godsdienstlokaal brandde in 1887 af, zoals Horst ontdekt had aan de hand van onderstaand krantenartikel (*Nieuws van den Dag*, 22 december 1887).[2]

> Zondagavond ontstond door eene onbekende oorzaak een hevige brand bij den landbouwer D. v. d. B., in de buurtschap Gortel bij Epe. Daar het huis met riet gedekt was, kon slechts met moeite het vee en een klein gedeelte van den inboedel gered worden. In het huis was o. a. eene groote kamer, welke tot het houden van godsdienstoefeningen gebruikt werd; ook de daarin aanwezige banken, enz. werden een prooi der vlammen. Het huis alleen was verzekerd.

Dit was een prachtige vondst die overigens ook al te vinden was in het boek *Getuigen in Gortel: 125 jaar school Het Mosterdzaadje* van G. Roos uit 2016, maar er wordt daar verder helemaal niet op ingegaan.[3] Het lijkt wel of de schrijver er geen raad mee weet. In dat boek lijkt het georganiseerde godsdienstige leven in Gortel pas na deze brand te beginnen, maar je kunt dus eigenlijk ook stellen dat in tijdsvolgorde die start juist het gevolg kan zijn geweest van het wegvallen van dit lokaal, zoals Horst ook opmerkt. In een eindnoot geeft Horst aan dat *D. v.d. B.* logischerwijze Van de Beek zou kunnen zijn, maar daarvan vond hij niemand met de voorletter D. Hij kon daarom niet aangeven waar deze boerderij stond. Als we op de onvolprezen site *www.delpher.nl* iets verder kijken, vinden we het volgende artikel over dezelfde brand op 18 december 1887 (*Apeldoornsche Courant*, 24 december 1887)[4].

> EPE, 19 Dec. De boerenbehuizing van D. van den Berg te Gortel, is gisteren-avond een prooi der vlammen geworden, door onbekende oorzaak. Ook de landbouwproducten en een gedeelte inboedel is verbrand, het vee is gered. Alleen het huis was verzekerd in de Arnhemsche Maatschappij.

Hier lezen we dus dat de bewoner D. van den Berg heette (en niet Van de Beek), en met dit gegeven kunnen we opnieuw en meer gericht zoeken. We vinden slechts één D. van den Berg in de gehele gemeente Epe in het bevolkingsregister, namelijk Derk (ook wel Dirk gespeld) van den Berg, geboren 17 juni 1832 te Epe, dagloner, wonend in Gortel.[5] Daarmee hebben we een aanknopingspunt met afdoende mogelijkheden om verder te zoeken.

Derk van den Berg was blijkens het kadaster landbouwer en eigenaar van één

Gortelseweg 82, begin 2017

huis: sectie Q 87 met schaapskooi en schuur, en daarmee kunnen we wel vaststellen dat dit het huis is dat hij bewoonde en dat afbrandde in 1887, want er staat ook nog bij dat het huis in 'dienstjaar' [6] 1889 is herbouwd.[7] Op de kaart van de kadastrale atlas van 1832 kunnen we het huis Q 87 terugvinden. Het moest toen jaarlijks *f* 21 onroerendgoedbelasting opbrengen en was daarmee een van de twee duurste huizen van Gortel. Het lag op de plek van het huidige adres Gortelseweg 82.
Verder bezat Derk in zijn tijd vijf percelen bouwland, een perceel heide en een perceel hakhout, alles bij elkaar groot 3 ha, 24 a, 88 ca. Derk bewoonde het huis met zijn echtgenote Everdina Wilhelmina Weterkamp, geboren op 1 juli 1831 te Epe, met wie hij op 4 maart 1871 in Epe trouwde toen zij beiden al niet meer piepjong waren, namelijk 38 en 39 jaar oud.

DRIE VOORGAANDE GENERATIES EIGENAREN VAN HET HUIS

Twee dagen na zijn huwelijk kocht Derk het huis en alle grond van zijn ouders voor *f* 900. Het geld werd hem voorgeschoten door zijn ouders tegen een rente van 4,5%. Hij zou de helft moeten aflossen een halfjaar na het overlijden van een van beiden, en de andere helft een halfjaar na het overlijden van de laatste. Zijn ouders - Gerrit van den Berg (1790-1878) en Weijme van Straten (1797-1878) - hadden bij hun overlijden geen beroep; in 1855 waren zij 'landlieden'. Zij hadden het huis geërfd van haar ouders, Hendrik van Straten, 'herbergier', en Steventje Hulshof. De herbergier Hendrik is overleden op 2 december 1836 in het huis, toen genummerd 345, in Gortel en werd 'tapper' genoemd. Men wist in 1871 verder niet hoe die twee aan het huis waren gekomen.[8] Dat kunnen wij nu echter wel simpel achterhalen dankzij de goed toegankelijk gemaakte protocollen van bezwaar: Hendrik had het geërfd van zijn ouders, Jan Jansen van Straaten, (overleden 21 januari 1812 in de gemeente Epe, 'oud om de 94 jaar', geboren te Alkmaar, 'tapper'), en Weijme Jurriëns. Dit echtpaar had het huis gekocht in 1791. Het was toen een herberg en heette Het Jagertje. Deze naam heeft dr. D. Otten niet gesignaleerd en dus ook niet in zijn boekje *Veldnamen en oude boerderijnamen in de gemeente Epe* opgenomen. Fer Jantzen maakt in *Ons agrarisch en industrieel verleden* wel terecht melding van deze herberg Het Jagertje, en op het juiste adres.[9]

Bij aanvang van het kadaster in 1832 telde Gortel 21 huizen. Zoals gezegd was Het Jagertje een van de twee duurste huizen van Gortel. Het andere huis van *f* 21 was eigendom van Johannes de Goeyen, papiermaker. Deze woonde overigens waarschijnlijk bij zijn papiermolen in Emst. Verder waren er vier van *f* 15, twee van *f* 9, zeven van *f* 6 en zes van *f* 3. Bij die laatste categorie moeten we ons een armzalige plaggenhut voorstellen.

NAZATEN VAN DERK VAN DEN BERG. DE KONINGIN KOOPT GORTEL

Derk en Everdina van den Berg kregen één kind, een dochter Weijme, geboren 26 mei 1872 in Epe. Toen de dochter in 1895 met Aart Koetsier trouwde, bleef zij in eerste instantie met haar man bij haar ouders wonen. Voor de militaire dienst was Derk vrijgesteld, omdat een broer van hem 'gepasporteerd' was, wat wil zeggen dat zijn broer reeds had gediend.
Hij liet in de periode 1880-1900 in het bevolkingsregister zijn godsdienstaanduiding 'Nederlands Hervormd' wijzigen in 'geen'. Dat is opmerkelijk, want ik denk

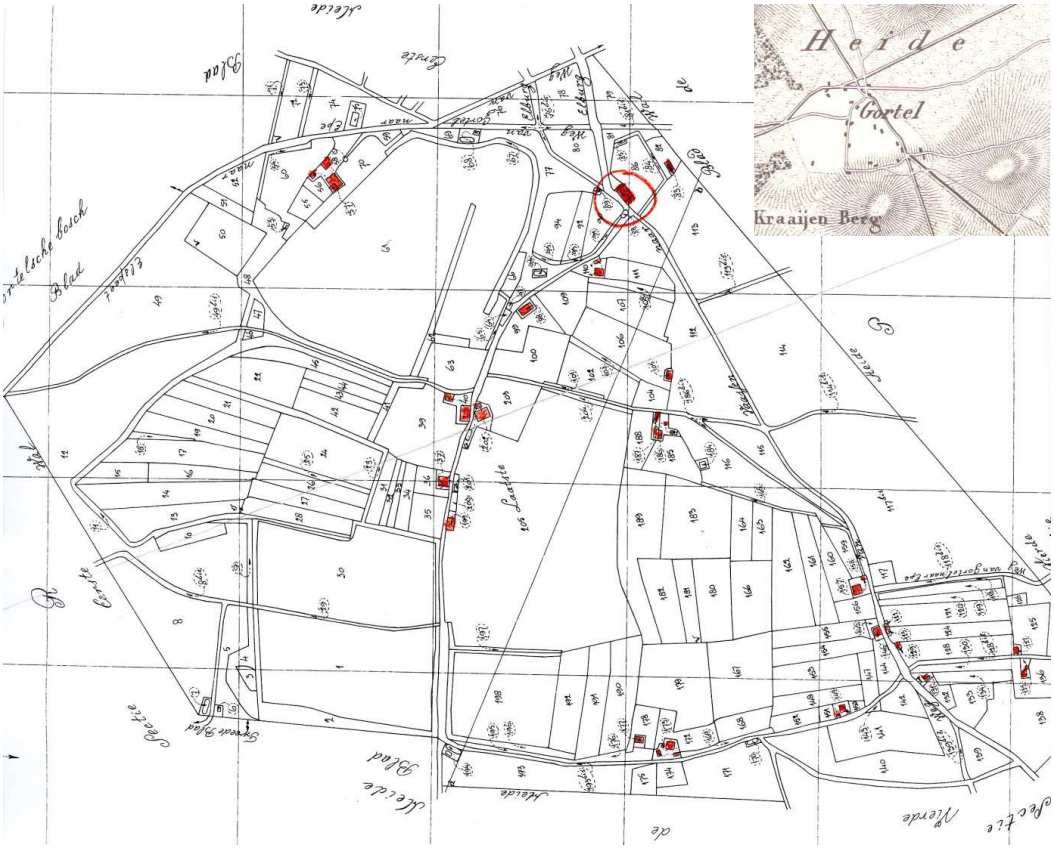

Kadastrale kaart van Gortel, 1832. Omcirkeld is kad. Q 87, Gortelseweg 82, herberg Het Jagertje. Inzet: Uitsnede provinciale kaart, 1843.

niet dat dit is omdat hij atheïstisch zou zijn geworden, maar ik vermoed eerder omdat hij in geen enkel bestaand kerkgenootschap zijn draai kon vinden.
Derk overleed op 17 januari 1901. Zijn weduwe verkocht het huis en alle andere bezittingen in 'dienstjaar' 1908 aan koningin Wilhelmina die in die tijd zowat heel Gortel opkocht om het aan het kroondomein toe te voegen, zodat haar prins Hendrik lekker kon jagen. De weduwe Van den Berg overleed op 6 december 1916, tot haar dood stond ze te boek als hervormd. De dochter overleed op 23 maart 1945. Ze had met haar echtgenoot Aart Koetsier tien kinderen gekregen, onder wie drie tweelingen. Twee kinderen stierven jong.
Tussen 1900 en 1920 werd de godsdienstaanduiding van het gezin Koetsier veranderd van 'Nederlands Hervormd' in 'Gereformeerde Kerk'.

EEN STAPJE TERUG IN DE TIJD, RELIGIEUZE RICHTINGEN

Eind december 1857 werd de vrijzinnige dominee Worst predikant van de Grote Kerk van Epe, en daarmee werd die kerk ook vrijzinnig. Emst kreeg in 1866 zijn eigen hervormde kerkgebouw, maar eveneens met een vrijzinnige predikant. Als tegenbeweging werden twee afdelingen van landelijke evangelisatieverenigingen opgericht, namelijk een van de 'Vrienden der Waarheid', opgericht op 24 mei 1869.[10] Op deze vereniging komen we later nog terug. Verder werd in Emst in hetzelfde jaar 1869 een evangelisatie van de Nederlandse Evangelische Protestantse Vereniging opgericht, later Bethel genoemd. Die volgen we eerst.

Evangelisatie te Epe.

De ondergeteekende zal a. s. **Zondag den 28sten November, des namiddags om 2 uren** eene **Zondagschool** openen, in de Kamer van VELS, buurtschap *Loohuizen.*

Ouders die er prijs op stellen, dat hunne kinderen, in de **bijbelsche geschiedenis** worden onderwezen mogen ze zenden, het onderwijs kost niets.

Genoemde kamer is daartoe ingericht en voorzien van *banken*, *kachel* en *lampen.*

Waarom dan ook *elken Zondag avond om 6 uren* aldaar aan groote menschen *het evangelie* zal worden gepredikt, *ptaatsen vrij.*

W. WESSELDIJK.

Evangelist der Nederlandsche Evangelisch-Protestantsche Vereeniging, hoofdbestuur te *'s Gravenhage.*

Evangelist Derk Meeuwenberg (1843) arriveerde op 23 juli 1869 in Emst. Gortel moet hij hebben leren kennen. Hij bouwde in Emst in 1874 een evangelisatielokaal met woning, genaamd Bethel. Evangelist Taanman opende zondagsscholen in het Eperbroek en in Niersen. Over Gortel horen we hem niet.
Willem Wesseldijk, evangelist van de Nederlandse Evangelische Protestantse Vereniging, heeft van 1880 tot 1885 in Epe gewerkt.[11]

> 'Op dinsdag en donderdag bezoeken broeder Meeuwenberg en ik tezamen een paar buitenwijken in de heide, die voor ons van weerszijden 1 en 1½ uur afstands gelegen zijn, maar moeten daarbij op lichte maanavonden kun-

nen rekenen. Des daags gaan wij aan de huizen der bewoners rond en 's avonds spreken wij daar dan tezamen in Gortel bij een weduwe aan huis, of in het Eperveld in een lokaaltje. Te Gortel komt gewoonlijk de boerenwoning stampvol, in het Eperveld komen 50 tot 70 hoorders. In beide streken was het zeer woest en kwam vroeger niemand hen bezoeken. Broeder Meeuwenberg uit Emst was daar de eerste, die er rondging.'

Op zoek naar 'de weduwe' in Gortel bij wie in huis de evangelisten tussen 1880 en 1885 preekten, volgde ik de zes duurste huizen in Gortel uit het kadaster van 1832, op zoek naar een weduwe. Een ervan behoorde in 1880 toe aan Elisabet van Essen, weduwe van Jan Kroes die op 18 mei 1879 op 50-jarige leeftijd was overleden.[12] Zelf overleed de weduwe Elisabet op 24 augustus 1888, tamelijk jong op 56-jarige leeftijd. Ze was dus een nog jonge weduwe in de jaren dat Wesseldijk actief was. De plek van haar huis, bij aanvang van het kadaster Q 157, was waar nu Gortelseweg 73 staat.
Een andere weduwe met een huis was Grietje Mulder, vanaf 1877 weduwe van Hendrik Visch. Deze weduwe overleed reeds op 28 december 1882 op 71-jarige leeftijd - midden in de periode waarin Wesseldijk in Gortel kwam. Hij zou dat overlijden toch wel hebben vermeld, dunkt me. Ik ga er daarom van uit dat Elisabet van Essen de bedoelde weduwe was. De gemeenschap van Gortel ging zich toen sterk maken voor een nieuw te bouwen afzonderlijke school, annex kerklokaal.

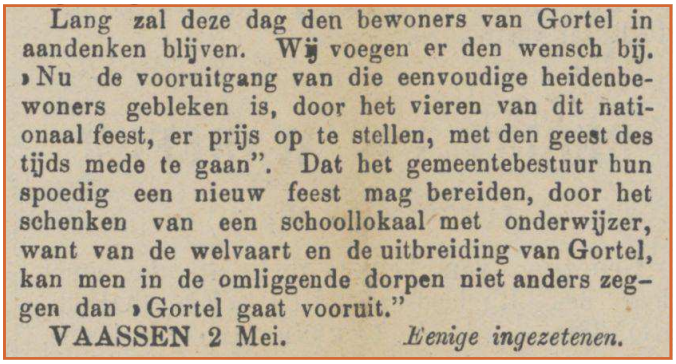
Lang zal deze dag den bewoners van Gortel in aandenken blijven. Wij voegen er den wensch bij. »Nu de vooruitgang van die eenvoudige heidenbewoners gebleken is, door het vieren van dit nationaal feest, er prijs op te stellen, met den geest des tijds mede te gaan". Dat het gemeentebestuur hun spoedig een nieuw feest mag bereiden, door het schenken van een schoollokaal met onderwijzer, want van de welvaart en de uitbreiding van Gortel, kan men in de omliggende dorpen niet anders zeggen dan »Gortel gaat vooruit."
VAASSEN 2 Mei. *Eenige ingezetenen.*

Dat ook anderen zich sterk maakten voor een school in Gortel, moge blijken uit bovenstaand (deel van een) artikel uit de Apeldoornsche Courant, 1874.

Het lijkt erop dat Gortel dus maar liefst twee huizen tegelijk had waar godsdienstoefeningen plaatsvonden, namelijk bij Derk en bij Elisabet. Aangezien Wesseldijk een lokaal had ingericht bij Vels in Lohuizen met banken en een kachel, en in Gortel bij 'een weduwe' thuis evangeliseerde, denk ik niet dat hij dat ook nog eens tegelijkertijd bij Derk van den Berg heeft gedaan. Diens huis zou dan heel goed gebruikt kunnen zijn door die andere evangelisatie, de 'Vrienden der Waarheid'. Deze vereniging met evangelist Van Veelo was ook actief in Gortel: 'In de buurt Gortel gaan de Evangelisten geregeld om de vier weken voor en wordt er tevens catechisatie gehouden.'[13] In 1887 was het door de brand afgelopen met Derks huis en lokaal, en bij de herbouw is er geen lokaal meer bij aangebouwd. De Vrienden der Waarheid gingen mee met de Doleantie, dat is de beweging die uitmondde in de Gere-

formeerde Kerk die in Epe in 1888 tot stand kwam. In zo'n geval was het gebruikelijk dat de evangelisaties van de Vrienden der Waarheid werden gestaakt.

VAN KROEG NAAR KERK

Het voorafgaande kan als volgt worden samengevat. Het huis met godsdienstlokaal dat in 1887 afbrandde, was op dat moment van Derk van den Berg. De opa van moederskant was herbergier in hetzelfde huis; hij werd bij zijn overlijden in 1836 tapper genoemd. Diens vader, dus de overgrootvader van Derk, die in 1791 eigenaar werd van het huis, was ook tapper, en het huis droeg toen de naam Het Jagertje. Ergens tussen 1836 en 1887 is dus waarschijnlijk de gelagkamer van de herberg Het Jagertje omgevormd tot godsdienstlokaal.
Na de brand is er een eenvoudige boerderij (nu Gortelseweg 82) zonder speciaal groot vertrek op dezelfde plek neergezet. In 1888 werd de Gereformeerde Kerk in Epe gesticht. Ook in 1888 overleed de weduwe Elisabet van Essen bij wie ook godsdienstoefeningen aan huis werden gehouden. Gortel ijverde vervolgens voor het stichten van een afzonderlijk school- en kerkgebouw, het huidige Mosterdzaadje.

NOTEN

1) Martijn Horst, *De buurtschappen van Gortel en Niersen,* 2016, blz. 78.
2) *Nieuws van den Dag,* 22 december 1887.
3) G. Roos, *Getuigen in Gortel: 125 jaar het Mosterdzaadje,* 2015, blz. 14.
4) *Apeldoornsche Courant,* 24 december 1887.
5) Bevolkingsregister Epe, deel 15, blz. 82.
6) Het kadaster registreerde alles achteraf in een zogenaamd 'dienstjaar' dat meestal een jaar achterliep op het feit zelf.
7) Kadastrale legger Epe en Oene, artikel nummer 2855.
8) Notarieel Archief inventarisnummer 4518, aktenummer 5327, 6 maart 1871.
9) C. Stork, F.Ph. Jantzen, G. Kouwenhoven en A. Schurink. *Ons agrarisch en industrieel verleden*, blz. 79.
10) A. Vreugdenhil, *Van kapel naar kerk*, blz. 22 e.v.
A. Vreugdenhil, *Gereformeerd in Epe van 1869 tot 1889*.
11) D.J. Naerebout, *Schetsen uit het leven van W. Wesseldijk, evangelist der N.E.P.V*, 1914, blz. 64 e.v.
12) Kadastrale legger, artikel 3106.
13) Gedrukte landelijke Jaarverslagen van de Vereniging van Vrienden der Waarheid, 1883.

ILLUSTRATIES

Streekarchief Epe, Hattem en Heerde.

HET LEVENSVERHAAL VAN HENDRIK KAMPHUIS

OPGETEKEND DOOR JAN KIESBRINK

Mevrouw Jo Tellegen-Kamphuis, geboren in Oene, wonend in Vaassen, wil de belevenissen van haar broer Hendrik graag doorgeven aan het nageslacht.
Haar broer heeft viermaal zijn vaderland gediend met groot gevaar voor eigen leven. Ten eerste in de meidagen van 1940 als dienstplichtig soldaat bij het bewaken van de IJsseldijk, in het kader van de verdediging van de IJssellinie. Op 10 mei werd de bevolking van de IJsseldorpen geëvacueerd naar het achterland (Heerde en Wapenveld) om op 12 en 13 mei terug te keren. Hendriks bataljon moest toen naar de Grebbeberg.
Vervolgens was hij een Engelandvaarder, aan wie het via de zogenaamde zuidelijke route gelukt is Engeland te bereiken. Verder heeft hij vanuit Australië Hitlers bondgenoot Japan bestookt als vliegenier. Daarna maakte hij deel uit van de luchtmacht in het voormalige Nederlandsch-Indische leger. In 1948 keerde hij terug naar Oene. Nadat hij een gezin gesticht had, emigreerde hij naar Canada en raakte hij in Nederland uit beeld.
Volkomen onterecht, zoals blijkt.

JONGE JAREN

Hendrik Kamphuis werd geboren op 9 september 1919, aan de Klaterstraat in Oene. Hij was een van de negen kinderen van Hendrik Jan Kamphuis en Hendrikje Kamphuis-Kamphuis. Ze heetten Geesje, Cornelia, Jan, Bart, Jo en Lies; verder waren er drie broers die ongeveer dezelfde naam droegen: Henk, Hendrik en Hendrik Jan.

Hendrik Kamphuis moest tijdens de mobilisatie (1939) in militaire dienst en verbleef in Veessen en Heerde. ’s Avonds kwam hij vaak op de fiets naar

Hendrik Kamphuis (1919-1990) en Jo Tellegen-Kamphuis (geboren 1925)

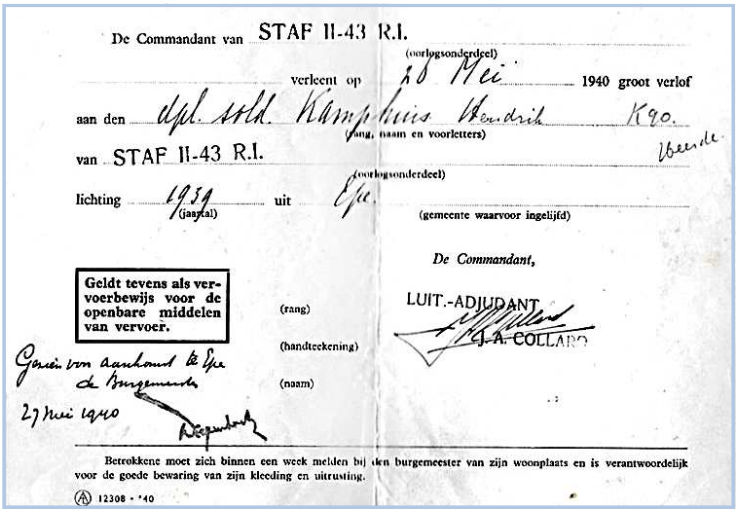

De Commandant van STAF II-43 R.I.
(oorlogsonderdeel)
verleent op 26 Mei 1940 groot verlof
aan den dpl. sold. Kamphuis Hendrik K90.
(rang, naam en voorletters)
van STAF II-43 R.I. Weerde
(oorlogsonderdeel)
lichting 1939 (jaartal) uit Epe (gemeente waarvoor ingelijfd)

De Commandant,

Geldt tevens als vervoerbewijs voor de openbare middelen van vervoer.

(rang) LUIT.-ADJUDANT
(handteekening) J.A. COLLARD
(naam)

Gezien voor aankomst te Epe
de Burgemeester
27 mei 1940

Betrokkene moet zich binnen een week melden bij den burgemeester van zijn woonplaats en is verantwoordelijk voor de goede bewaring van zijn kleeding en uitrusting.

12308 - '40

huis. Hendrik diende eerst bij het 20e Regiment Infanterie als dienstplichtig soldaat bij de Koninklijke Landmacht, later bij het 43e Regiment Infanterie.
Na de capitulatie van Nederland moest hij terug naar de kazerne, maar op 26 mei 1940 kwam hij naar huis.
Hendrik kreeg contact met een meisje, Jo Kers. Zij was een zus van Gerrit Jan Kers, beroepsmilitair bij de Luchtmacht. Kers en Kamphuis gingen in het verzet.

VERZET

Tijdens de bezetting moesten de controleurs van de Centrale Crisis Dienst (C.C.D.) er onder andere op letten dat er geen producten van de boerderij werden afgevoerd zonder toestemming van de overheid en dat er geen zwarte handel plaatsvond. Daarom was er bij het dorsen van graan steeds een controleur aanwezig om erop toe te zien dat er niet stiekem zaad verdonkeremaand werd. Als je een fanatieke controleur trof, lukte dat vrijwel niet, maar een enkeling ging onderwijl naar de wc of dronk in de keuken een kopje koffie! Graan wegkapen was net wat voor Hendrik. Hij zei altijd: 'Je moet nooit bang zijn, maar wel voorzichtig!'
Op een dag adviseerde Kers hem weg te gaan om niet gevangengenomen te worden. Hendrik ontplooide namelijk te veel ondergrondse activiteiten. Dick Uijttenbogaard was, behalve commandant van de Eper brandweer, eveneens betrokken bij het verzet in Epe. Hij waarschuwde Hendrik ook: 'Maak dat je wegkomt, want je staat op de lijst van gezochte personen!'

Hendrik zon al snel op een manier om naar Engeland te komen. Daarom verkende hij het strand, na zonsondergang. Daarbij werd hij betrapt en opgepakt. Hij is vrijgekocht voor tweemaal zes gulden boete. Zijn ouders hebben een kalf verkocht om de boete te kunnen betalen. Heinrich Helmut, een goede Duitser, die bij het Wapen van Epe werkte, ging samen met Gerrit Jan Kers en Hendrik Kamphuis richting Frankrijk. Hendrik is twee dagen na Kerst 1941 vertrokken per fiets met een tas vol spullen bij zich. Hij had zijn lichte regenjas verruild voor de donkere jas van zijn broer Jan, omdat deze minder opvallend was, met name in het donker.
Voor hij vertrok, hoorde zijn zuster Jo, die al in de bedstee lag, hem zeggen:

'Morgenvroeg ga ik weg. Ik moet gaan, anders word ik opgehaald.' Zijn vader antwoordde: 'Jongen, ik zal je niet meer terugzien.' Hendrik: 'Ik kom wel terug!' Vader: 'Ja, maar dat zal ik niet meer meemaken.'
Vader heeft gelijk gekregen. Hij heeft zijn zoon Hendrik nooit teruggezien, want vader overleed op 14 mei 1944.

ENGELANDVAARDERS

De eerste fase van de reis waren ze nog met z'n drieën; het laatste deel van het traject naar Engeland heeft Hendrik samen met Gerrit Jan Kers afgelegd. Eerst reisden de drie mannen naar het zuidoostelijke deel van Frankrijk, met zijn hoofdstad Vichy, formeel onbezet, maar in werkelijkheid onder controle van Duitsland. Later vertelde Hendrik: 'In het begin zeiden ze tegen mij dat het een fluitje van een cent was om in Engeland te komen. Niets was minder waar!'
Hij wilde naar Engeland, maar in Frankrijk werd hij opgepakt. Hij kwam terecht bij het Vreemdelingenlegioen, waar hij het niet kon uithouden. Het was een verschrikkelijke ervaring, maar hij zag na veertien dagen al kans te vluchten. Hij heeft zich een maand lang in de bergen en bossen in leven weten te houden met bosvruchten. In het onbezette gebied was het nog gevaarlijker dan in het bezette deel van Frankrijk. Toch kwam hij (met zijn makkers) de grens over en bereikte het neutrale Zwitserland. Een halfjaar later kreeg zijn familie in Oene een prentbriefkaart uit Zwitserland met als afzender: 'de 3 matrozen'. Het is niet helemaal zeker, maar de Duitse jongeman is waarschijnlijk in Zwitserland achtergebleven.

Moeder, Lies en Jo waren op een middag na schooltijd bezig de school aan de Houtweg schoon te maken. Daar kwam aannemer Hendrik Berkhof aan moeder de boodschap overbrengen dat alles goed was! Lies en Jo kregen het nieuws later, wellicht in aangepaste vorm, ook te horen. Daarna vernam de familie lange tijd niets meer. Pas na de oorlog kwam Gerrit Jan Kers naar Hendriks ouderlijke huis met de mededeling dat hun zoon/broer een halfjaar tevoren nog in leven was.

Hendrik stond in Oene te boek als een avonturier. In de bezettingstijd ging het praatje rond dat Hendrik naar Engeland was gevlucht. 'Neen', zei zijn moeder, 'Hendrik is bezig werk te zoeken.' In werkelijkheid was Hendrik dus een van de honderden Nederlanders die tijdens de Tweede Wereldoorlog zo sterk verlangden naar vrijheid dat ze er een levensgevaarlijke tocht dwars door bezet gebied voor overhadden. Deze barre tocht bracht hen via België, Frankrijk en Zwitserland naar de voet van de Pyreneeën, een van de meest ontoegankelijke bergketens van Europa. Nadat Hendrik illegaal de Spaanse grens was overgestoken, werd hij aan de zuidkant van de Pyreneeën opgevangen door grenspatrouilles en in een interneringskamp geplaatst. Met hulp van het Nederlandse gezantschap in Spanje heeft Hendrik kans gezien Spanje te verlaten en Engeland te bereiken. Eenmaal in Engeland werd hij in een oud scholencomplex duchtig aan de tand gevoeld door de

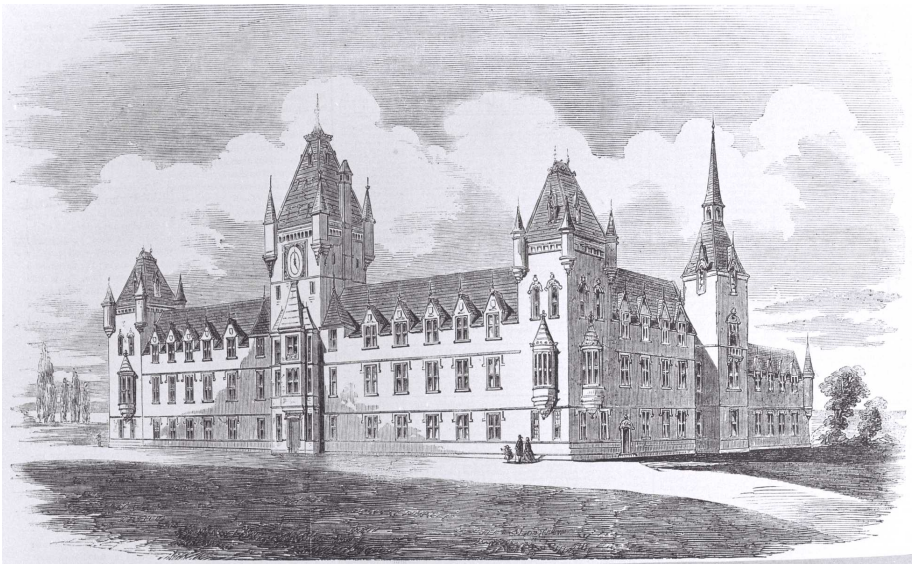

In de Royal Victoria Patriotic School is Hendrik, net als alle gevluchte buitenlanders, verhoord door het London Reception Centre en getest op betrouwbaarheid om infiltratie te voorkomen. De interviews werden gedaan door officieren van de contraspionage (MI5). Had men de toets doorstaan, dan moest men naar Eaton Square 82, waar de Nederlandse CID hen ondervroeg over de situatie in Nederland. Helaas zijn er geen foto's e.d. beschikbaar uit die tijd omdat het een militair object was. Met dank aan RVPB (http:www.rvpb.com)

Engelse veiligheidsdienst. De Britten controleerden alle vluchtverhalen op betrouwbaarheid. Daarna deed de Nederlandse Politie Buitendienst het verhoor nog eens grondig over. Na deze formaliteiten was Hendrik verplicht zich aan te melden voor de oorlogsdienst.

VLIEGENIER

Hendrik werd goedgekeurd voor de vliegeniersopleiding en ging toen naar Amerika. Kers kwam niet door de strenge selectie. Hendrik kwam bij het 18e squadron van de United States Air Force (USAF). Deze vliegeniersopleiding was erg zwaar.

Het 18e squadron was een gecombineerd Nederlands-Australisch bommenwerpersquadron onder operationeel commando van de Royal Australian Air Force (RAAF). Het squadron werd op 4 april 1942 als RAAF-squadron te Canberra opgericht als No. 18 (Netherlands East Indies) Squadron RAAF. Reeds op 6 juli 1942 ging het squadron over naar de Militaire Luchtvaart van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger, maar nog wel steeds onder RAAF-commando. Op 15 januari 1946 ging het operationele commando over naar de ML-KNIL. Na de onafhankelijkheid van Indonesië werd het materieel van de eenheid in 1950 overgedragen aan de Angkatan Udura Republik Indonesia (AURI), de luchtmacht van de nieuwe staat. Het squadron werd op 26 juli 1950 officieel opgeheven.

Hij vertelde later dat tijdens die opleiding in Amerika meer jongens om het leven kwamen dan in de oorlog zelf. Hij ontving op 21 juli 1943 zijn diploma als radiotelegrafist en mecanicien.
Japan had begin 1942 Nederlands-Indië veroverd. Hendrik werd ingezet in de strijd tegen Japan. Zijn squadron opereerde vanuit Australië. Het was zeer gevaarlijk, want als hij met zijn parachute in zee terechtkwam, zouden de haaien hem weten te vinden. Als hij op Japans grondgebied neerkwam, zou hij een kopje kleiner worden gemaakt door de Jappen. Hij heeft met zijn squadron 240 operationele vlieguren gemaakt; bij meer dan 40 vliegopdrachten wierp hij bommen af op door Japan bezet gebied in de Indische Archipel.
In zijn Australië-periode had Hendrik veel geld verdiend. Hij dacht: nu hoef ik niet meer te werken. Maar in Australië zeiden ze tegen hem: 'Alleen als je hier blijft, mag je al je geld zelf houden. Als je het land verlaat, mag je maar 25 procent houden en is de andere 75 procent voor de staat!'

Na de capitulatie van Japan in augustus 1945 liepen de spanningen in Nederlands-Indië hoog op. Soekarno en zijn medestanders noemden het land Indonesië en riepen de onafhankelijkheid uit. Nederland was het daar niet mee eens en zette vanaf maart 1946 troepen aan land in Indië. Hendrik maakte deel uit van de Luchtmacht van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger en kwam in Batavia terecht.
In 1947 en 1948 stuurde Nederland nog meer soldaten in het kader van de 'politionele acties'. De strijd ging gepaard met extreem geweld van beide kanten. Hendrik vertelde jaren later dat het in Nederlands-Indië nogal draaide om drank, vrouwen en geld.

VANUIT OENE NAAR CANADA

In 1948 is Hendrik Kamphuis teruggekeerd uit Indië. Jo Kamphuis was inmiddels getrouwd met Gerrit Tellegen uit Emst. Ter ere van Hendriks terugkeer was de hele Klaterstraat versierd. Bij de boerderij van Jan van de Wetering op de hoek van de Houtweg/Klaterstraat zei de chauffeur tegen Hendrik: 'Zal ik nu maar vast beginnen te toeteren? Dan horen ze dat jij eraan komt!' Dat werd Hendrik te veel.

Hij had een groot oorlogstrauma opgelopen. Er bestond toen geen hulp of bijstand. Je moest zelf maar zien er weer bovenop te komen. In zijn dromen beleefde hij alles opnieuw. Als hij een aanval kreeg, keek hij zo verwilderd rond dat zijn zus Lies bang voor hem werd.

Hendrik was sergeant-vliegenier geweest, maar na de oorlog kreeg hij te horen: 'We hebben je nu niet meer nodig!' Toen heeft hij zijn beroep van huisschilder weer opgepakt. Hij is knecht geworden bij schilder Krijgsman in Emst. Hij kon ook geweldig goed tekenen. Wat je in later jaren ook aan hem vroeg, steevast was het antwoord: 'Al sla je me dood, ik weet het niet meer!'

In 1950 trouwde Hendrik met Alie Zwarthof uit Epe. Zijn eerste kind noemde hij naar zijn Amerikaanse vriend Eduard (roepnaam Eddy), die zes weken voor de bevrijding omgekomen was. Hendrik heeft nog bij broer Jan ingewoond aan de Kloosterallee in Oene. Zijn twee oudste kinderen zijn in Nederland geboren. Daarna emigreerde Hendrik naar Canada.

LINTJESREGEN IN VOLGORDE VAN TOEKENNING

Hendrik heeft verschillende onderscheidingen gekregen voor zijn inzet, moed en volharding in de oorlogsperiode. Het ging om vier onderscheidingen en het demobilisatie-insigne.

Kruis van Verdienste

Engelandvaarders als Hendrik ontvingen na aankomst in Engeland het Kruis van Verdienste met certificaat. Het kruis zat in een marineblauw leren doosje. De onderscheiding was op 20 februari 1941 door de Nederlandse regering in Londen in

Boven: Kruis van Verdienste.

Onder, v.l.n.r.: Ereteken van Orde en Vrede, Vliegerkruis en Oorlogsherinneringskruis.

het leven geroepen. Hendrik ontving deze onderscheiding op 9 mei 1943 uit handen van koningin Wilhelmina *'voor het beleidvol voorbereiden en uitvoeren van een plan van ontsnapping uit bezet Nederland, waarna na vele moeilijkheden te hebben ondervonden, Ned. Indische troependeelen werden bereikt.'*

Ereteken van Orde en Vrede
Op 12 februari 1949 kreeg Hendrik het Ereteken van Orde en Vrede met certificaat uitgereikt. Het Ereteken voor Orde en Vrede was door koningin Wilhelmina op 12 december 1947 bij Koninklijk Besluit ingesteld om de tienduizenden Nederlandse militairen die in Indië streden, voor hun inzet te belonen. Uit de titel valt op te maken dat onze regering het herstel van het Nederlandse gezag in Indië beschouwde als het herstel van 'orde en vrede'. De Indonesiërs wilden juist van het Nederlandse gezag af.

Vliegerkruis
Op 9 december 1949 kreeg Hendrik Kamphuis als militiesergeant luchtmacht radiotelegrafist der Militaire Luchtvaart van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) het zilveren vliegerkruis met de volgende motivering:
'H. Kamphuis heeft gedurende de oorlog met Japan met moed en volharding als lid van een vliegtuigbemanning in de periode 1943-1945 ten minste 40 opdrachten met een totaal van 240 operationele vlieguren, onder zware vijandelijke afweer, met goede resultaten uitgevoerd en hierbij de vijand aanzienlijke verliezen aan personeel en materieel toegebracht in het gebied van 122° - 138° Oosterlengte en 3° - 13° Zuiderbreedte.'

Oorlogsherinneringskruis
Op 24 december 1949 ontving hij het Oorlogsherinneringskruis. Dit erekruis stamde uit de bezettingstijd (KB no. 6 van 16 maart 1944). Het was een algemene onderscheiding, zonder motivering, voor allen die in de oorlog tegen Duitsland, Japan en hun bondgenoten in de krijgsmacht of in de handelsvloot, vissersvloot of burgerluchtvaart hadden gediend.

Demobilisatie-insigne
Op 25 juli 1950 werd Hendrik ook het demobilisatie-insigne toegekend. Dit is een herinneringsspeld die op de burgerkleding gedragen wordt. Hij kreeg de speld omdat hij *'op trouwe en waardige wijze het Vaderland heeft gediend tijdens de Wereldoorlog 1940-1945 en bij het herstel van orde en rust in Indonesië na de capitulatie van Japan. Als blijk van erkentelijkheid hiervoor wordt hem het recht verleend het insigne te dragen.'*

Hendrik zelf hechtte er hoegenaamd geen waarde aan; alleen zijn Indische medaille waardeerde hij wel. Van prins Bernhard zei hij altijd: 'Dat is een "feestboer".' Hendrik kende hem, want hij ging vaak mee in de escorte van de leden van de koninklijke familie.

De boerderij van de familie Kamphuis aan de Klaterstraat. Deze is in 1976 afgebroken. De familie Dul is hier aan het aardappels rooien. Ongeveer op deze plek staat anno 2017 een bungalow.

(Originele foto in bezit van Streekarchief Epe, Hattem en Heerde)

CONTACT HERSTELD

Op een gegeven moment kwam Hendrik tot de conclusie: 'Ik word hier in Nederland niet gewaardeerd. Ik ga naar Canada.' Hendrik pakte er zijn oude beroep als huisschilder weer op. Hij heeft echter nooit de Canadese nationaliteit aangenomen. Jarenlang liet Hendrik niets van zich horen. Gelukkig werd het contact later hersteld. In 1980 gingen zijn zuster Jo, haar man Gerrit, en haar broer Bart met zijn vrouw Teuntje naar Canada om Hendrik op te zoeken. Praten over de oorlog of daarna wilde hij niet. Zijn vrouw Alie evenmin. Jo is zes keer bij haar broer Hendrik in Canada geweest. Vanaf 1986 spraken ze elkaar regelmatig via de telefoon. De overige broers en zusters waren toen al overleden.
Hendrik woonde in Niagara Falls, op een halfuur lopen van de Niagarawatervallen. In 1988 werd hij ziek, waardoor zijn lichaam afgemat raakte. Hij is toen overgebracht naar een ziekenhuis in Toronto.
Hendrik zei: 'Ik ga nooit naar Holland terug. Maar als het er toch ooit nog van komt, dan wil ik graag nog een keer naar mijn geboortedorp Oene. Dat heb ik mijn oudste kleinzoon beloofd.'

Jo en Gerrit bezochten Hendrik nog voor de kerstdagen van 1988. Hij zei toen dat hij naar Nederland wilde gaan als hij weer opknapte. In 1989 vroeg hij zijn zus: 'Kan ik zeven weken bij je komen?' Jo vond het geweldig en antwoordde: 'Ja, dat zou ik erg fijn vinden, want je bent m'n broer, maar ik weet zo weinig van je.' Toen hij hier was, vertelde hij al zijn wederwaardigheden. Hij wist dat hij het niet lang meer zou maken. Ook de huisarts hier kon niets meer voor hem doen.
Toen Jo hem na zeven weken naar Schiphol bracht, omhelsde hij zijn enig overgebleven zus. Hij zei: 'Als ik geen kinderen had, zou ik bij jou blijven!'
Na enige tijd belde Alie met de mededeling dat Hendrik weer naar het ziekenhuis was gebracht. Daarna belde hij zelf. Het viel hem niet mee in het ziekenhuis. Ze zei: 'Hou je taai!' Hij bedankte haar.
Op 21 december 1990 is Hendrik overleden. Hij werd in Canada met militaire eer gecremeerd. Zijn onderscheidingen lagen op de kist. Dat vond zijn zus toch wel erg mooi. Ze heeft alle reden om trots op haar broer te zijn!

JAN MARS (1922-2006)

AVONTURIER, PATISSIER, TOPKOK, DIERENLIEFHEBBER, LEEUWENTEMMER, LEVENSGENIETER

JAN PAASMAN

Onderstaand artikel is grotendeels gebaseerd op krantenartikelen, vooral interviews in Amerikaanse kranten, waarvoor onze hoofdpersoon, Jan Mars, zelf de informatie verstrekte. Van een aantal van zijn belevenissen weten we dat ze waar zijn, van sommige andere is dat niet zeker. Niettemin is het levensverhaal van deze kleurrijke inwoner van Wissel en Epe inspirerend en verrassend.

Wat was het leven anders in de jaren vijftig: rustiger, ongecompliceerder, mooier misschien. Het dorp Epe ademde nog de sfeer die we kennen van oude ansichtkaarten: fraaie villa's, lindebomen en bloeiende kastanjes langs de Dorpsstraat. Op woensdagochtend was het, vanwege de markt, gezellig druk in het dorp, met inwoners en bezoekers uit de wijde omgeving. Op woensdagmiddag waren de winkels gesloten. Gemoedelijk en voorspelbaar. Gelukkig verschenen er van tijd tot tijd lieden die wat leven in de brouwerij brachten. En het *Veluws Nieuws* maakte daar graag melding van.

MET EEN GEIT IS HET BEGONNEN
Eper kok verzorgt Hollandse keuken in Monte Carlo

'Veluws Nieuws', 6 juni 1951

Op 12 februari 1952 wijdt de krant een uitgebreid artikel aan de steeds bekender wordende Epenaar.

> De lezer zal zich waarschijnlijk nog wel herinneren op welke originele manier de heer J. Mars uit Epe deze zomer in Amsterdam naar een baantje solliciteerde. In een bonte kledij gestoken en begeleid door een geit, die hij aan een riem meevoerde, meldde de heer Mars zich bij de heer N. Kroeze, eigenaar van 'De Vijf Vlieghen' in Amsterdam en een aantal restaurants in het buitenland, om te dingen naar de betrekking van kok in één van die bedrijven. De heer Mars dacht, dat hij op deze wijze eerder zou slagen dan door te schrijven, want daar had hij minder prettige ervaringen mee gehad. Weliswaar had deze ondernemende kok behalve bij binnen- en buitenlandse pers en touristen, bij de heer Kroeze succes, toen hij met zijn geit door de hoofdstedelijke straten wandelde, de baan had hij echter nog niet. Hij slaagde echter in zoverre in zijn opzet, dat de aandacht op hem was gevestigd, zodat de correspondentie, die hij nadien met de heer Kroeze voerde, bleef aanhouden.

Mars als kok in Nice (links) met drie collega's

Ervaring was eis.
Het werd de heer Mars echter duidelijk, dat, als men in een van de bedrijven van de heer Kroeze - die in het buitenland een grote bekendheid genieten - wil werken, men over een flinke dosis ervaring dient te beschikken. De heer Mars meende zijn kennis het best te kunnen verrijken door na het zomerseizoen in Epe een grote reis te gaan maken. Uit een brief, die wij dezer dagen van hem ontvingen, bleek, dat hij tenslotte in Monte Carlo aan de Middellandse Zee terecht was gekomen en daar voor een restaurant de Hollandse keuken verzorgde. Hoewel 'de sollicitant' voordat hij in het zonnige Zuiden aankwam, eerst nog tal van landen bezocht, was het niet zijn bedoeling 'het avonturiertje uit te hangen', want hij kwam beslagen ten ijs. Voordat hij vertrok, ontving hij namelijk een getuigschrift, dat was bekrachtigd door alle hoteleigenaren, bij wie hij had gewerkt en een aanbeveling in vijf talen van Horeca. 'Na een voorspoedige reis door België kwam ik in Frankrijk aan, waar ik zowel in de grootste hotels als in de kleinste, vieze restaurantjes heb rondgeneusd,' zo schrijft de heer Mars ons. […]

Hollanders zijn overal.
Uitvoerig schrijft de heer Mars over zijn belevenissen in de stad Algiers en het verwondert ons niet, dat hij als vakman gewaagt van een typische etenslucht, die er in de straten hangt en dat hij geen eten meer lustte, toen hij een dood schaap in een keuken van een onfris restaurantje had zien liggen. De heer Mars zwierf nog veertien dagen in Afrika rond. waarna hij de boot nam naar Genua. Via Turijn, waar hij een oud-Zwollenaar ontmoette voor wie hij 'kruidmoes' bereidde, Milaan en Vaticaanstad bereikte onze reizende landgenoot tenslotte zijn einddoel, Monte Carlo, waar zijn echtgenote en zijn dochtertje, die de reis per vliegtuig hadden gemaakt, al op hem wachtten. Hier nam de heer Mars eerst flink vacantie en ging toen uitzien naar werk. Dit scheen al heel gemakkelijk te gaan, want op een morgen werd hij uit zijn bed gebeld met de mededeling, dat hij in dienst kon komen bij de Prins van Monaco. De heer Mars begaf zich dadelijk op weg, doch door een misverstand had de chef-kok net iemand aangenomen. De Epenaar was hierdoor niet ontmoedigd en bleef solliciteren.

Nogmaals een landgenoot.
Op een goede dag werd hij naar het luxe restaurant 'Troscatie' gestuurd, waar een kok werd gevraagd. Een neger-piccolo bracht de heer Mars bij de eigenaar en toen begonnen de moeilijkheden, want de heren konden elkaar niet verstaan. Ik dacht dat het een Italiaan was, aldus de heer Mars, dus begin ik in het Italiaans uit te leggen, waar ik voor kwam. Hij antwoordde ook in die taal, maar dat ging hem helemaal niet gemakkelijk af. Toen vroeg hij mij, waar ik vandaan kwam. Ik zei in het Frans: 'Ik ben een Hollander.' U begrijpt, zo schrijft de heer Mars, dat ik een beetje duizelig werd, toen die man mij toevertrouwde: 'Ik ook.' Natuurlijk was toen de transactie gauw gesloten. De heer Mars werkt hier temidden van een internationaal gezelschap. Zelf verzorgt hij de Nederlandse keuken. Hiernaast krijgt hij echter volop gelegenheid om zijn vakkennis te vermeerderen, want men bereidt hier de meest zonderlinge gerechten. Zo zijn mussen hier een lekkernij; men eet ze met kop en al. Voorts deed een Indisch vorst zich te goed aan lijstertongen, die in een saus werden opgediend. Wij kunnen ons voorstellen, dat de heer Mars soms trek heeft in boerenkool met worst, zoals hij ons mededeelde. De heer Mars heeft toestemming tot Pasen te blijven, zodat hij tijdens het drukke zomerseizoen zijn werkzaamheden in Epe weer kan opnemen. Dat zijn gedachten hem reeds vooruit reizen naar de Veluwe, blijkt uit de woorden, waarmee de reizende kok zijn schrijven besluit: „Ik ben de heer Bart Hoekert dankbaar, dat hij tijdens mijn afwezigheid mijn geit verzorgt." [1)]

Tot zover het *Veluws Nieuws* in 1952. Makkelijk zou men kunnen denken dat Jan Mars alleen maar een levensgenieter was, maar de werkelijkheid is genuanceerder.

Wie was Jan Mars?

Jan Mars werd in 1922 in Zaandam geboren, als eerste kind van Vrouwtje de Jong en banketbakker Cornelis Mars. Als kind werkte Jan mee in de eeuwenoude bakkerij van zijn vader, die volgens hem de bruidstaart heeft gebakken voor het huwelijk van Juliana en Bernhard. Jan wilde kok worden en liep stage in de keuken van hotel Krasnapolsky in Amsterdam en later van hotel Bloemendaal. Ruim 20 kilometer fietsen van Zaandam. Hij was 18 toen de oorlog uitbrak. Omdat zijn moeder joods was, liepen zij gevaar. Het gezin overleefde de oorlog, maar een grootmoeder, oom en tante met hun drie kinderen kwamen in Duitse gevangenkampen om het leven.

Wissel
Hotel-restaurant Zomerlust, Nederlandsch Christelijk Vacantieoord, werd in juni 1938 in gebruik genomen. Een van de doelstellingen was de 'verpleging van zwakke kinderen'. Medisch toezicht werd toevertrouwd aan huisarts A. Mijs uit Epe. In april 1940 werd de heer Hubertus Cornelis Bruinse uit Capelle aan den IJssel als directeur aangesteld. Jaren later kreeg het vakantieoord andere bestemmingen en andere namen (Zie artikel en foto's op pagina 6-11).

OORLOG

In februari 1942 doken Jan en zijn moeder onder. Later beweerde Jan dat hij, na een korte opleiding in Engeland, per parachute werd uitgeworpen… boven de Tongerense berg. Daar in de bossen hield hij zich schuil voordat hij zich bij het verzet aansloot. Gedurende de oorlog wist hij enkele malen aan de Gestapo te ontsnappen. Een keer door te doen alsof hij aan de zeer besmettelijke tuberculose leed, een andere keer door zich voor te doen als Italiaans muzikant.[2)] Hij dook onder in de dierentuin van een Nederlander die sympathiseerde met het verzet. Daar zaten ook geallieerde vliegeniers, soldaten en verzetsmensen, met z'n allen in een betonnen schuilplaats, vlak achter de roofdierverblijven. Zoals gewoonlijk nam Jan risico's, maar na verloop van tijd had hij het vertrouwen gewonnen van de leeuwen en tijgers en kon hij ze aaien en knuffelen. Later beweerde hij ook nog leeuwentemmer geweest te zijn in een Frans circus, maar van zijn activiteiten in het verzet en met roofdieren zijn geen bewijzen gevonden.
In juli 1945 ging Jan aan de slag als kok in Hotel-restaurant Zomerlust, aan de Centrumweg in Wissel. Daar leerde hij de 18-jarige Hannie kennen, dochter van het echtpaar Bruinse. Het klikte tussen Hannie en Jan. Na hun huwelijk op 8 april 1948 gingen ze wonen in het huisje Carpe Diem.[3)] Op 18 oktober 1949 werd dochter Patricia (Patricia Jeanne Jacqueline) geboren. Voor zover haar taak als moeder het toeliet, stond Hannie overdag in De Vliegenzwam, een kiosk in de vorm van een paddenstoel, waar ze ijs, snoep en frisdranken verkocht. In die tijd namen zij 'Mieke' in huis, de lievelingsgeit van Jan. Mieke werd als huisdier behandeld: zij scharrelde vrij in huis rond en liep ook moeiteloos de trap op en af.
Zoals we uit krantenberichten kunnen opmaken, lag de ambitie van Jan Mars aanmerkelijk hoger dan koken op Zomerlust. Vandaar dat hij ging solliciteren, onder

Links: Jan Mars met de geit Mieke. Rechts: Kiosk De Vliegenzwam.

andere bij het indrukwekkende hotel Acropole Palace in Athene en bij het exclusieve restaurant De Vijf Vlieghen aan de Spuistraat in Amsterdam. Jan had gelezen dat eigenaar Nicolaas Kroese voornemens was een restaurant in Zuid-Afrika te beginnen. Daar wilde hij wel naar toe. Kroese verlangde echter meer internationale ervaring. Daarom besloot Jan in 1951 tot de hiervoor beschreven reis naar België, Frankrijk, Spanje, Noord-Afrika, Italië en Monaco. Mieke de geit werd gestald bij Bart Hoekert, melkboer in Wissel, en Jan vertrok naar het zonnige zuiden.
Ook de volgende jaren trok hij, zodra het seizoen voorbij was, richting Zuid-Frankrijk en Monte Carlo, waar hij zich prettig voelde. Hij moest hard werken, maar leerde er ook Simone Privé kennen, een jonge Parisienne, dochter van een 'vijfsterrengeneraal en een verarmde barones'. Met haar trouwde hij in Zaandam in 1955, nadat het huwelijk met Hannie ontbonden was.

DE VELDHOEVE

Jan Mars, of liever *Jean* Mars, zoals hij zich in die tijd noemde, trad in dienst als patissier-cuisinier bij restaurant De Veldhoeve aan de Dellenweg, van Hein van de Berg.[4] Van de Berg wist uit het hele land chique clientèle aan te trekken, aan wie Jean met veel elan zijn kookkunsten vertoonde. Dankzij zijn ervaring in Zuid-Europa was hij een flamboyante vakman, op de hoogte van recepten en technieken die in Nederland nauwelijks bekend waren.
En Jean was en bleef een excentriekeling. Uitdagend wandelde hij in kokskostuum en met de geit Mieke aan het touw door Epe. Ook zijn Franse vrouw zorgde in het dorp voor enig opzien.
Omstreeks 1956 liep het, zoals te verwachten was, fout tussen Mars en Van de Berg. Pissig over zijn ontslag trok Jean, voordat hij het pand verliet, nog even de stekker uit de diepvries. De gevolgen laten zich raden... Om het restaurant open te kunnen houden werd tijdelijk gekookt door invaller Henk Smaal, die bezig was met zijn studie aan de Hotelschool: 'Toen we een aantal van zijn achtergelaten recepten bereidden, kwamen we tot de conclusie dat Jean Mars inderdaad een voortreffelijke kok was.'

Hier zou dit verhaal geëindigd zijn als ik niet in contact was gekomen met de heer Willem Gobius du Sart, schoonzoon van Jan Mars. Willem, die in 1972 met Patricia Mars trouwde, leende mij foto's en knipsels van diverse interviews[5], die nog heel

wat toevoegen aan ons toch al kleurrijke beeld van leven en carrière van Jan Mars. Van de meeste interviews zijn helaas de jaartallen niet bekend.

~~SOCIÉTÉ~~ DU PALAIS DE LA MÉDITERRANÉE

ANONYME AU CAPITAL DE ~~TROIS MILLIONS CINQ CENT MILLE FRANCS~~ UN MILLION CINQUANTE MILLE NOUVEAUX FRANCS

SIÈGE SOCIAL : PALAIS DE LA MÉDITERRANÉE – NICE

R. C. NICE 40.470

CERTIFICAT

Nous soussignés, certifions que

Monsieur M A R S Jean

a été employé dans notre Etablissement en qualité de :

Chef de Partie (Cuisine)

du 1er Mai 1960 au 22 Juin 1961

et qu'il nous quitte libre de tout engagement.

Nice, le 23 Juin 1963

SOCIÉTÉ DU
PALAIS DE LA MÉDITERRANÉE
Le Président Directeur Général

PALAIS DE LA MÉDITERRANÉE
COMPTABILITÉ
RESTAURATION

Frankrijk en Amerika

Aan de hand van de krantenartikelen kunnen we ons een beeld vormen van zijn verdere carrière. Na zijn ontslag bij De Veldhoeve verhuisden Simone en Jan naar Nice, waar Jan in 1960 en 1961 chef-kok was in het prestigieuze Palais de la Méditerranée aan de Promenade des Anglais. Daar aan de Rivièra kookte Jan voor beroemdheden, royalty en de jetset van Europa. Hij noemde onder meer prins Rainier en prinses Gracia van Monaco, koning Farouk van Egypte, prins Ali Salman Aga Khan, Rita Hayworth, Aristoteles Onassis, Maria Callas en president Nasser van Egypte.
Op zoek naar meer uitdagingen vertrokken Simone en Jan naar Bermuda, waar Jan sous-chef werd in een luxe hotel voor 700 gasten.
In zijn volgende betrekking, kok aan boord van het jacht van multimiljonair James Hunt, kookte hij voor verwende gasten, zoals Frank Sinatra en David Rockefeller. De laatste introduceerde hem bij de gouverneur van Florida, voor wie hij vervolgens zijn kunsten vertoonde. In die tijd verwierf Jan zijn eerste aap. Uit medelijden kocht hij het dier, een slingeraap, van een student, die het dier marihuanasigaretten liet roken. Niet lang daarna had hij al zestien apen. Dit was in hun volgende woonplaats, het subtropische Gadsden, Alabama, waar hij chef-kok werd op de golfclub.[6)]

Nixon, apen en andere dieren

Mars had het prima naar zijn zin. Financieel ging het hem goed en de Amerikaanse stijl van leven lag hem wel. In 1969 solliciteerde hij bij Het Witte Huis in Washington; Richard Nixon was net president van de Verenigde Staten geworden. Jan ontving een keurig antwoord: Het Witte Huis was overtuigd van zijn ervaring en kwalificaties, maar de keukenstaf was compleet en op korte termijn werden geen veranderingen overwogen.
Dieren bleven belangrijk in zijn leven. In de tijd dat hij chef-kok was in Panama City, Florida, had hij een dierenpark in zijn achtertuin met daarin bijna vijftig apen, vijf poedels, een papegaai, een vos en een kat. Toen hij zich wegens overlast

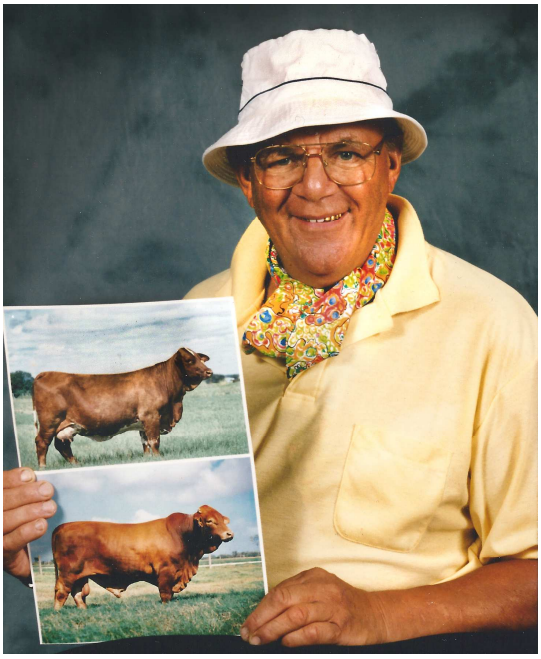

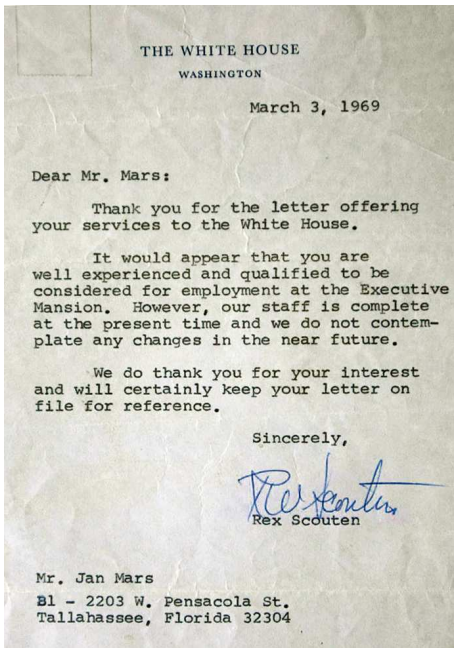

THE WHITE HOUSE
WASHINGTON

March 3, 1969

Dear Mr. Mars:

Thank you for the letter offering your services to the White House.

It would appear that you are well experienced and qualified to be considered for employment at the Executive Mansion. However, our staff is complete at the present time and we do not contemplate any changes in the near future.

We do thank you for your interest and will certainly keep your letter on file for reference.

Sincerely,

Rex Scouten

Mr. Jan Mars
Bl - 2203 W. Pensacola St.
Tallahassee, Florida 32304

voor een rechtbank moest verantwoorden, zei hij: 'Die apen zijn mijn kinderen. Als ze weg moeten, dan moet ik ook weg.'[7] Hij beloofde geld na te laten om in geval van zijn overlijden, de dieren te laten verzorgen. In 1980 moest Jan werkelijk afscheid nemen van zijn dieren. Omdat hij te weinig thuis was, schonk hij zijn dieren aan de dierentuin van het nabijgelegen natuurpark, Noccalula Falls Park. De schenking bestond uit zeven slingerapen, drie 'Japanse bavianen'[8] en een grote gegalvaniseerde kooi, samen ter waarde van 12.525 dollar.[9]

Kon Jan Mars zonder dieren? Echt niet! Hij ging geiten en koeien (*charolais bulls*) houden, dieren die minder aandacht vragen dan apen. Het zou goed kunnen dat hij een van de geiten Mieke genoemd heeft, want ondanks zijn turbulente Amerikaanse leven was hij de Veluwe niet vergeten. Elke vijf jaar kwam Jan, zongebruind, naar Europa. Naar de Zaanstreek toen zijn ouders nog leefden, naar vrienden in Zuid-Frankrijk[10] en vanzelfsprekend naar dochter Patricia en schoonzoon Willem. Dan bezochten ze behalve Wissel en Epe ook Heerde, waar Patricia en haar moeder woonden en waar grootouders Bruinse hotel Marialust exploiteerden, het latere Heerderhof, in de S-bocht.

Herinneringen

In Wissel en Epe, als ze langs oude plekjes en bekenden reden, kwamen de verhalen los. Jan was, volgens eigen zeggen, goed bevriend geweest met slager Gosschalk en dokter Deeleman. Steevast bezocht hij ook 'tante Dientje', met wie hij jarenlang bij Zomerlust had samengewerkt. Zij vertelde dat Jan destijds een dure

kok was, omdat hij veel roomboter gebruikte. Iedereen vond dat heerlijk, maar voor Zomerlust was dat veel te kostbaar. Er was één gerecht dat hij vertikte klaar te maken, en dat was rode kool. Als dat op het menu stond, werd het bereid door schoonmoeder Bruinse. Men had het lang niet altijd makkelijk met de streken van Jan, maar vanwege zijn speelse levenslust werd hem veel vergeven.
We mogen concluderen dat Jan Mars in Epe, eind jaren vijftig, niet alleen de Franse cuisine bracht, maar ook een beetje Zuid-Franse 'joie de vivre'. Zo was het bijvoorbeeld hier niet 'comme il faut' dat een kok met ontbloot bovenlijf rondliep, maar Jan zag niet in waarom dat aan de Côte d'Azur wel en op de Veluwe niet zou kunnen.
Oprecht verdrietig en kwaad was hij de keer, dat bij terugkeer uit Frankrijk bleek dat zijn lievelingsgeit Mieke door Bart Hoekert was geslacht.

TOT SLOT

Zijn laatste bezoek aan Epe, Heerde en Wissel was in september 2005. Enige maanden later, op 13 januari 2006, overleed hij in Palm Harbor, Florida, tussen de palmen en in de zon, een beetje zoals zijn geliefde Zuid-Frankrijk.
Zijn dochter Patricia overleed in 2013. Haar echtgenoot Willem Gobius du Sart ben ik veel dank verschuldigd voor het beschikbaar stellen van zijn archief en verhalen.

Jan Mars en tante Dientje in 2000

NAWOORD

Wat is waargebeurd en wat niet? Veel verhalen van Jan Mars worden bevestigd door documenten, foto's en krantenberichten. Maar niet alles. Of hij net zo goed overweg kon met leeuwen en tijgers als met zijn lievelingsgeit Mieke, is niet zeker. Over één ding zijn allen het wel eens: Jan Mars was een fantastische kok.

BRONNEN

Privéarchief van Willem Gobius du Sart.
Streekarchief Epe, Hattem en Heerde, o.a. *Veluws Nieuws*, 06-06-1951.
Delpher krantenarchief, o.a. *De Telegraaf*, 05-06-1951, en *Haarlem's Dagblad*, 27-02-1957.
Website Joods Monument Zaanstreek.
Gerry de Vos-Fredriks en 'Tante Dientje'.
Joh. de Jonge, Hengelo.

Deze foto dateert waarschijnlijk uit de Wisselse tijd van Jan Mars.

NOTEN

1) Bart Hoekert was een inwoner van Wissel, op vele gebieden actief. In het boek *Epe mien däärpien* van Gert van den Esschert wordt hij uitvoerig beschreven.
2) In een interview met de *Gadsden Times* beweert hij dat hij wist te ontsnappen door uit een trein springen, die hem naar Duitsland transporteerde.
3) Adres A 115, later omgenummerd tot respectievelijk A 118, Centrumweg 4 en Centrumweg 8.
4) Hein van de Berg was een broer van Adriaan van de Berg, directeur van machinefabriek VMI in Zuuk. Vóór Van de Berg was restaurant In den Kleynen Leckerbeck van Franziskus van Hoof in de Veldhoeve gevestigd.
5) De meeste interviews waren van na ± 1980, met Amerikaanse kranten. Ook verschenen er artikelen in kranten uit de Zaanstreek als hij daar een bezoek bracht.
6) Simone en Jan woonden onder andere in Bermuda, Curaçao, Gadsden, Atlanta, Talahassy, Wellington, Eleuthera, Palm Harbor en Panama City in Florida.
7) *The Times*, Panama City, 5 oktober 1973.
8) Omschreven als *Japanese Baboons*.
9) De bewaarde officiële akte bevestigt deze overdracht.
10) In 2003 gingen Jan en Simone definitief uit elkaar. Zij ging terug naar Frankrijk, waar zij n december 2004 overleed.

Met de audiotour door kasteel Cannenburch: enkele kritische opmerkingen

Willy Smit-Buit

Trots op de Cannenburch

Zoals menigeen weet, kocht de legendarische Gelderse veldheer Maarten van Rossem in 1543 de ruïne van een middeleeuws kasteel bij Vaassen. Hij liet op de oude resten een statig slot bouwen, niet het oudste gebouw, maar wel de trots van onze gemeente. Voorwerpen uit zijn tijd, zoals meubels, siervoorwerpen en schilderijen, zijn er nog maar weinig te vinden. Maar er is nog genoeg te bewonderen, met name uit de periode dat het kasteel zijn glorietijd beleefde, zo rond het midden van de achttiende eeuw.

Toen hebben jonker Johan Frederik van Isendoorn en zijn echtgenote Anna Margaretha, geboren gravin van Renesse van Elderen, het kasteel zijn huidige aanzien gegeven. Ze lieten de ophaalbrug vervangen door een stenen brug, die toegang geeft tot de grote benedenzaal. In de benedenzaal hebben ze geschilderde portretten van hun voorgeslacht laten aanbrengen, niet afneembaar, maar opgenomen in de betimmering.

Het echtpaar Van Isendoorn-van Renesse heeft ook de beide bouwhuizen laten aanleggen. Het oostelijke bouwhuis is momenteel in gebruik als restaurant en het westelijke herbergt onder andere de beheerderswoning, de kasteelwinkel, een videopresentatie; op de bovenverdieping is een permanente expositie rondom de economische activiteiten van de Van Isendoorns, waarin de watermolens centraal stonden.

Met een audiotour zijn het kasteel en park zelfstandig te bezoeken. Veel mensen maken gebruik van die service. Ze krijgen in het kasteel allerlei informatie te horen, maar hierop is wel het een en ander aan te merken.

Groepsportret Margaretha van Rossem en Johan van Isendoorn (H.J. Scholl, 1755) Website https:rkd.nl. Afbeeldingsnr. 1001090466

De grote zaal

Eerst iets over de grote zaal. Wat is er te zien? Vooral de vooroudergalerij springt in het oog, met in het midden de 'pioniers' Maarten van Rossem en het echtpaar Van Isendoorn-van Rossem. Frederik Johan en Anna Margaretha wilden bovenal Maarten van Rossem met een portret eren, al behoorde hij strikt genomen niet tot hun voorouders. Hij was wel de stichter van het slot. Tegenover zijn portret bevindt zich het familieportret van zijn zuster Margaretha van Rossem, die getrouwd was met Johan van Isendoorn. Via dit echtpaar vererfde het kasteel in de familie Van Isendoorn. Deze familie zou het kasteel ruim driehonderd jaar onafgebroken bewonen.
Verder zijn de ouders en grootouders van Frederik Johan en Anna Margaretha afgebeeld; beiden hadden een jonggestorven broer die op een schilderij in herinnering gehouden wordt. Er is ook nog een portret te vinden van een oom van Frederik Johan, die hem een duwtje in de rug gegeven heeft met betrekking tot zijn militaire carrière.

Zeven kinderen, geen dertien

We bekijken het portret van Johan van Isendoorn en Margaretha van Rossem, zuster en erfgename van Maarten van Rossem. Op het schilderij staan Johan en Margaretha met hun dertien volwassen kinderen. De zes zonen lijken allemaal op hun vader; de zeven dochters op hun moeder. De stem op de audiotour meldt dat het gaat om een fantasieportret, maar er wordt voetstoots aangenomen dat dit echtpaar in werkelijkheid dertien kinderen gehad heeft. Dat klopt niet. Het waren er zeven: Hendrik, Adriaan, Johanna, Anna, Johan, Maria en Digna.[1)]

Verplaatste schilderijen

Boven de ingang tot de jachtkamer bevindt zich een portret van Johan Frederik en boven de ingang naar de eetkamer een portret van Anna Margaretha. De audiotour meldt dat ze de bezoekers bij binnenkomst als het ware opwachten en welkom heten. Afgezien van het feit dat geen van beiden een welkomstgebaar maakt, is ook dit onjuist.
Wat zich vlak na de oorlog afspeelde, werpt enig licht op de geschiedenis van de vooroudergalerij. Het kasteel werd in 1945 als vijandelijk bezit door de Staat der Nederlanden in beslag genomen. De eigenares, mevrouw Frida Cleve-Mollard die de Duitse nationaliteit bezat, bleef met lege handen achter.
De staat heeft het kasteel vervolgens voor een luttel bedrag overgedaan aan de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, met de verplichting het kasteel te restaureren. Voorlopig was daarvoor nog niet genoeg geld, maar de stichting nam het kasteel van binnen en van buiten wel onderhanden. Ook de opstelling van de vooroudergalerij werd gewijzigd: de familie Van Isendoorn kreeg een plek aan de oostelijke wand; de familie Van Renesse aan de westelijke wand.

Frida Cleve-Mollard met de kinderwagen (kunstschilder Richard Cleve, 1902)

Ter gelegenheid van de openstelling van het kasteel voor het publiek maakte directeur D.J.G. Buurman van de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen een nieuw gidsje. Hij stuurde een exemplaar naar mevrouw Frida Cleve-Mollard in Berlijn. Ik citeer uit een brief die Frida Cleve op 26 juli 1952[2)] als antwoord aan Buurman schreef. Ze reageerde op de herschikking van de *Ahnengalerie*:
'Die Bilder von Marten van Rossum und das Familienbild Isendoorn-Rossum bildeten die Grenze zwischen beide Familien. Jetzt sind die Portraits in eine Ost- und eine West-Hälfte eingeteilt was vielleicht übersichtlicher ist.'
Mevrouw Cleve vond dus de vooroudergalerij in de nieuwe ordening overzichtelijker dan in de oude: niet langer noord-zuid, maar oost-west gerangschikt.
Geen uitnodigend gebaar, maar oorspronkelijk evenmin een strategische plek bij de deur. Van 'welkom heten' was dus geen sprake.

KUNSTSCHILDER, GEEN SPION

We gaan nu naar de jachtkamer. Daar vernemen we via de audiotour dat de laatste particuliere bewoner van het kasteel, Richard Cleve (1860-1936), een mysterieuze kasteelheer was, die waarschijnlijk in 1897 spioneerde bij de Stelling van Amsterdam. In een brief van de minister van Oorlog, zo komt de bezoeker ter ore, werd zijn integriteit sterk in twijfel getrokken. In werkelijkheid ging het niet om een brief van de minister van Oorlog, maar om een brief aan de minister van Oorlog.[3)]
Een anoniem persoon rapporteerde in deze brief dat de toen nog ongehuwde Cleve soms rondzwierf bij de stellingwerken. Hij zou een als kunstschilder vermomde spion zijn. Op deze brief heeft de minister van Oorlog nooit actie ondernomen. Terecht raakte hij er snel van overtuigd dat de briefschrijver gebakken lucht verkocht. Cleve woonde in Velzen, dan kan het gebeuren dat je daar eens rondkijkt.

Op de audiotour wordt ook het kunstschilderschap van Richard Cleve in twijfel getrokken. Frida Cleve plaatste in haar eerder genoemde brief de volgende terloopse opmerking:
'Übrigens hatten alle Bilder und Portraits die sich im Nebengebäude welches wir zuletzt

Nederlandse officieren bij Richard Cleve op de Cannenburch ontkracht de spionagemythe (1935)

bewohnten befanden, keinerlei Beziehungen zu der Cannenburgh. Es waren alte Bilder die mein Mann gemalt hatte, oder die aus der Familie Cleve stammten.'

Ten overvloede: op de audiotour wordt onzin verteld. Richard Cleve was wel degelijk kunstschilder, maar geen spion. Iets meer respect voor een familie die kapitalen in het kasteel gestoken heeft en die een belangrijk deel van de kasteelinventaris heeft ingebracht, zou op zijn plaats zijn.

DE RAT EN DE WANG

Beluisteren we nu bij de salon de informatie over Charlotte barones van Isendoorn à Blois-barones van Oldeneel tot Oldenzeel.
In 1865 stierf haar echtgenoot. Hij was de laatste kasteelheer met de naam Van Isendoorn. We vernemen via de audiotour dat een tijdgenote van de barones medelijden met de kasteeldame had. Ze bezocht het kasteel na de dood van de kasteeldame in 1881 en was onaangenaam getroffen door het kale en ontmantelde kasteel. Het gerucht ging dat een rat een stuk uit de wang van Charlotte gebeten had, toen ze stond opgebaard. Een pikant verhaal, maar wat waar is, mag gezegd worden. Mijn vraag is echter: zou het waar zijn? Barones Charlotte was diep gelovig en destijds was het, zeker in de hogere katholieke kringen, gebruikelijk een dodenwake te houden bij een overledene.
Het verhaal van de rat en de wang? Tja, wat moeten we daarvan vinden?

VAKER AFGEBEELD

In de kamer met het praalbed maakt de audiotour ons attent op het portret van gravin Anna Margaretha boven de deur die de bedkamer met de eetkamer verbindt. Alleen van gravin Anna Margaretha zouden zich twee portretten op het kasteel bevinden. Onjuist: ook van Anna Margaretha van Bocholt zijn twee afzonderlijke portretten opgenomen in de betimmering. Marten Albert van Isendoorn is tweemaal afgebeeld, Johan Hendrik van Isendoorn driemaal: in de grote hal, de bedkamer en het boudoir. Moet ik nog meer noemen?

EEN WIJNBOKAAL, GEEN DOOPBEKER

We gaan met de audiotour naar de bovenzaal. In de rode kamer wordt stilgestaan bij de kokosnootbokaal. De audiotour meldt dat zich in deze kamer een van de topstukken van de Cannenburch bevindt: de doopbeker van Elbert van Isendoorn. De bokaal is echter geen doopbeker, maar een tot het familiebezit behorende wijnbokaal, waarin Elbert van Isendoorn zijn naam en geboortejaar (1601) heeft laten graveren. Dat gebeurde nadat Elberts twee jaar oudere broer Hendrik zijn beurt als kasteelheer voorbij had laten gaan. In 1617 had hij namelijk in een franciscaner klooster in.[4)]

EEN CHIQUE KOSTSCHOOL, GEEN DORPSSCHOOLTJE

Zowel boven de schouw in de eetkamer als boven de schouw in de rode kamer zijn pastelkleurige bloemstukken aangebracht van de Vaassense kunstenaar Gerrit Hulseboom.

In de rode kamer hangt bovendien een 'Hulseboom' met een afbeelding van de laatnegentiende-eeuwse Cannenburch. Op het kasteel bevinden zich ook nog twee tekeningen van Hulseboom.

Watermolen, Gerrit Hulseboom, 1794-1863.
Met dank aan het Rijksmuseum (RP-T-FM-62).

Gerrit Hulseboom was de tekenleraar van Reinder A.L. baron van Isendoorn (broer van de laatste kasteelheer uit het geslacht Van Isendoorn). Zowel Hulseboom als Reinder van Isendoorn was een uitstekend tekenaar en etser. De audiotour verstrekt enige informatie over beide kunstenaars. We vernemen dat het leven van Hulseboom, als tekenmeester aan een school in Vaassen, geen vetpot geweest zal zijn. De Van Isendoorns zullen hem zo nu en dan wel met opdrachten ondersteund hebben. Dat deden ze zeker, maar Hulseboom was tekenmeester aan een chique kostschool in Vaassen, niet aan een eenvoudig dorpsschooltje. Aan die kostschool studeerden jongelui uit de hoogste kringen met onder andere de volgende adellijke namen: Van Heeckeren tot Kell, Van Tuyll van Serooskerken, Van

der Duyn, Pelgrom d'Ardesch, Elout van Soeterwoude enz. Het 'potje met vet' van Hulseboom is vast aardig vol geweest.[5)]

De audiotour is ingevoerd in 2010. Voor de informatie is vooral geput uit D.J.G. Buurman (red.), *De Cannenburch en zijn bewoners*, Zutphen 1990. Onjuistheden in dat boek kwamen in de audiotour terecht. Dat is de makers niet kwalijk te nemen, temeer daar de bovenstaande kritiek hier en daar op voortschrijdend inzicht berust. Maar sommige fouten of verkeerde interpretaties waren in 2010 ook al vermijdbaar. Jammer, want de bezoekers hebben recht op historisch correcte informatie. Of gaat het alleen om een smakelijk verhaal?

NOTEN

1) De Nederlandsche Leeuw (DNL), jrg. 25 (1907).
2) Archief Zypendaal Arnhem.
3) Algemeen Rijksarchief, archiefinventaris 2.13.15.01, inv. nr.173, 'Brief betreffende verdenking van spionage tijdens de wedstrijd der Amsterdamse stelling geschreven door Dr. Rickard Cleve'. (N.B.: De omschrijving van dit archiefstuk is bepaald niet correct (W.S-B)).
4) DNL, jrg. 131, nr. 3, pp. 125-129.
5) *Ampt Epe*, nr. 207, pp. 10-19.

VOORLOPER VAN 'BOER ZOEKT VROUW'?

In de *Eper Krant* van 2 april 1954 was de advertentie hiernaast te lezen:

ONGEHUWDE DAMES

uit de boerenstand, pl.m. 40 jaar, N.H.

Ik zoek voor twee vrienden, niet onbemiddelde landbouwers, van begin 40 jaar, die moeilijk zelf tot dit initiatief kunnen komen

twee boerendochters

om na nadere kennismaking met hen, tot een huwelijk te komen. Strenge geheimhouding verzekerd. Brieven onder nr 4703 aan Scholten's Boekhandel, Epe

Oplossing Kerstpuzzel 2016

Frans Schumacher

Bent u ook zo nieuwsgierig naar de oplossing van de kerstpuzzel in ons decembernummer? Hoeveel had u er goed?

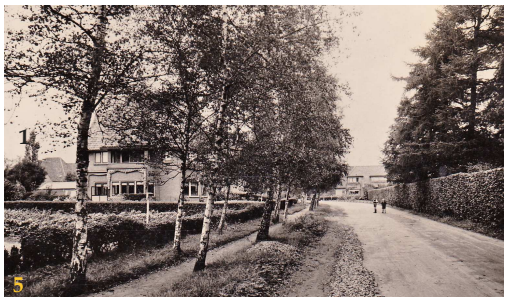

1. Vaassen, Apeldoornseweg (De Tol).
2. Emst: kruising Oranjeweg/Eperweg. 3. Oene, Keizerstraat.
4. Epe, Populierenlaan. 5. Epe, Bloemstraat. 6. Vaassen, Parkweg.

7) Emst, Hoofdweg. 8) Oene, Horthoekerweg. 9) Vaassen, Kosterstraat.
10) Oene, Marktstraat. 11) Emst, Stationsstraat. 12) Epe, Willem Tellstraat.

De meeste struikelblokken leverde foto 12 op. Velen dachten dat dit de Quickbornlaan was. Het is echter de Willem Tellstraat.

De winnaar van onze Kerstpuzzel 2016 is Jan Nienhuis geworden (alle twaalf goed!), en de tweede prijs ging naar Bert Kwakkel. Beiden kozen voor een exemplaar van *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

DAS WAR EINMAL

INGELEID EN BEWERKT DOOR WILLY SMIT-BUIT

In het archief van Vaassen Flexible Packaging (VFP) bevindt zich een waardevol document. Daarin heeft Johannes Gerhardus Wilhelmus (Jan) Mulder de herinneringen opgetekend aan zijn beginperiode bij een van de rechtsvoorgangers van VFP: de N.V. 'Industrie' v/h Van Lohuizen & Co. Deze fabriek had verschillende afdelingen: een ijzergieterij, maar er werd ook staniol (tinblad) en aluminium verwerkt.

Jan Mulder was op 29 maart 1912 in Apeldoorn geboren als oudste zoon van schoenmaker Mulder aan de Schoolstraat. De vierjarige mulo sloot hij al na drie jaar af met een diploma. Bovendien had hij een aanbevelingsbrief op zak van de N.V. Koperpletterij en Metaalhandel v/h H. de Heus & Zoon te Apeldoorn, waar hij een tijdje gewerkt had.
Op 15 juli 1929 zette hij zijn fiets voor het eerst in het fietsenrek voor het kantoorpersoneel van de N.V. 'Industrie'. Dat luisterde nauw. Eén fietsenrek was uitsluitend bestemd voor de beambten; de andere vijf rekken waren voor de fabrieksarbeiders.
In zijn aanstellingsbrief stond dat Jan als aankomende kantoorbediende *f* 45,-- per maand zou verdienen, maar dat zijn salaris 'bij tevredenstellende prestaties en gunstige resultaten' voor verhoging vatbaar zou zijn. Ook dat luisterde weer nauw, want de arbeiders kregen weekloon, maar de beambten kregen maandsalaris. Met het salarisperspectief van Mulder zat het wel goed, want Jan Mulder begon bij de N.V. 'Industrie' in de magazijnadministratie, maar was 25 jaar later bedrijfsleider van de bladmetaalfabriek. Mulder ging na zijn huwelijk (1942) met Geertruida Johanna Giesbers aan de Krugerstraat 2 in Vaassen wonen.

HERINNERINGEN

Zijn *Herinneringen aan kantoor en fabriek* heeft Mulder in 1974 opgetekend. Toen woonde hij in Bussum. Hij besteedde ook aandacht aan de vijf bezettingsjaren, die op de N.V. 'Industrie' vanwege de april-meistaking in 1943 onuitwisbare sporen hebben nagelaten. Drie Industriewerknemers hadden de doodstraf gekregen, zo'n twintig mensen kwamen tijdelijk terecht in concentratiekamp Vught, en directeur Van Achterberg werd afgezet. Destijds was ir. J. van Achterberg technisch directeur en ir. J.H. Müller financieel directeur. Om de productie voor de Duitse oorlogsindustrie te waarborgen kwam de fabriek onder *Verwaltung* te staan. *Verwalter* A.H.F. Schumacher ontsloeg Van Achterberg en handhaafde de veel oudere Müller.

Hieronder treft u geen letterlijke weergave aan van de aantekeningen van J.G.W. Mulder over de oorlogstijd, maar een interpretatie, die dicht bij de oorspronkelijke tekst blijft. Hier en daar moest Mulders oorspronkelijke verhaal aangevuld of veranderd worden omwille van de begrijpelijkheid. Jan Mulder zette boven zijn aantekeningen het opschrift *Das war einmal*.

ZOGENAAMDE 'DUITSE' ORDERS

Liefde voor het fabriekswerk kon in de oorlog niet verondersteld worden. Wij waren *Rüstungsbetrieb*, een wapenfabriek, en ons werk kwam aan de Duitse oorlogsmachine ten goede. Er werd dan ook duchtig de lijn getrokken! Op de tarieven was wel iets te vinden, zodat het loon er niet al te veel onder leed. Er was een 'hausse' in de fabricage voor privédoeleinden.
Aanvankelijk werd het fabriekswerk nog niet zo sterk door de Duitse Wehrmacht beheerst en voerden we vrij veel orders uit voor de civiele sector. In de drie eerste bezettingsjaren moesten we aan de *Rüstungsinspektion* opgeven, hoeveel procent Duitse orders we verwerkten. Voor het bepalen of een order al of niet Duits was, gaf directeur Van Achterberg de richtlijn uit dat alles zoveel mogelijk voor Duitsland bestemd was. Op grond van deze richtlijnen kwam kaasfolie als Duitse order op de maandlijsten. Soms overdreven we en kwamen dan op 95% Duits werk. Dan moest een reeds vervalste maandlijst bijgesteld worden, want 90% was aanvaardbaar.

BLUT UND BODEN

Toen de Industrie rond 1928 begonnen was met de spuitgieterij, had de fabrieksdirectie Duitse vormenmakers naar de fabriek gehaald. Dat waren echte vaklui. Omdat de werkloosheid in de jaren dertig hoog opliep, wilde de fabriek weer van die mannen af en bij het uitbreken van de oorlog hadden we er nog maar een stuk of vijf. Ze waren bijna allemaal nazi, Adolf Messner vormde een uitzondering. Toen de Duitse oorlogvoering in het begin zo succesvol was, sleepten deze nazi's met hun praatjes een van onze mannen in de vormenmakerij mee. Hij sloot zich aan bij het Nederlands Arbeidsfront, de nationaalsocialistische vakcentrale.

Baas Frey

De nazipropaganda had geen succes bij baas Frey van de staniolfabriek die de Nederlandse nationaliteit had, hoewel zijn ouders in Oostenrijk geboren waren. Speciaal Niederfahrenhorst, de baas van de machinefabriek, legde het erop toe baas Frey te 'bekeren'.
Deze Fahrenhorst, zoals wij hem altijd noemden, was een dikke, wat boerse man, volslagen humorloos. Voortdurend peperde hij baas Frey in dat hij zijn Duitse bloed niet mocht verloochenen. Baas Frey zei altijd dat 'die gekke vent' hem weer onzin had verteld. Op een keer

sprak Fahrenhorst met veel vuur over het recht van de sterke om de zwakke te vernietigen, net als bij de dieren. Baas Frey werd toen echt kwaad en gaf Fahrenhorst te verstaan dat hij kon ophoepelen. In 1943 is Fahrenhorst bij de Wehrmacht gegaan. Hij heeft de oorlog niet overleefd.

DE ETENBRENGERS

Nadat op maandagmorgen 3 mei 1943 de Duitse overvalwagens bij de fabriek arriveerden om de staking te breken, dreven de SS'ers de mensen de fabriek in. Een man van de ijzergieterij 'Vulcanus' was toevallig voor overleg bij ons op de 'Industrie', hij hoefde daarvoor alleen de Dorpsstraat maar over te steken. De arrestaties van de vorige avond hadden de mensen bang gemaakt. Bovendien hadden de Duitsers afgekondigd dat op staking de doodstraf stond. Wat moest er met de Vulcanusman binnen de poort gebeuren? Onze mensen stonden door de niet al te zachtzinnige Duitse behandeling algauw achter hun machines. De man van Vulcanus, die de staniolingang was ingevlucht, werd naar de staniolzolder getransporteerd en verstopte zich tussen de lege kisten. De deur ging op slot. Toen om twaalf uur de keukenwagen uit Apeldoorn arriveerde (wij kregen 's middags bijvoeding), werd de man uit zijn benarde positie bevrijd en kreeg hij als taak met de etenbrengers naar het Haackshuis mee te lopen. Hij moest het pannetje jus dragen. Vanuit het kantoor in het Haackshuis kon hij proberen te ontsnappen naar de Vulcanus aan de overkant. Nadat de wachtlopende man de hoek om was, is dit gelukt, maar de Vulcanusman kon zijn beste pak weggooien. Door de zenuwen was de jus over zijn pak gegutst.

DE RADIOTOESTELLEN

Een paar weken na de staking kwamen de Duitsers met de verordening dat alle radiotoestellen ingeleverd moesten worden bij café Vos. Veel Vaassenaren gaven

Een kijkje de Jan Mulderstraat in, met links Café Vos.

hieraan gehoor, want de schrik zat er na de staking goed in. De achtergehouden toestellen doken onder. Ook het toestel van baas Meijer. Meijer was in verband met zijn suikerziekte vervroegd uit het concentratiekamp te Vught ontslagen, waar hij tijdens de staking naartoe was gebracht. Enkele dagen na zijn thuiskomst kwam hij toch te overlijden. Zijn toestel werd toevertrouwd aan baas Frey, die het op zijn kantoor in de stilgelegde staniolafdeling zette. Iedereen luisterde daar naar de Engelse zender. Deze baas had een onvoorwaardelijk vertrouwen in andermans goedheid. Teveel personeelsleden raakten echter met de aanwezigheid van het toestel bekend. Omdat dit toch wel risicovol was, werd de radio in een donker, afsluitbaar hokje bij de staniolingang neergezet. Ik had de sleutel en kon alle uitzendingen volgen. Vanaf september 1944 tot aan de bevrijding zaten we zonder stroom. Elektricien Proper zorgde voor een clandestiene doorverbinding met de woning van portier Van Zuuk.

INVESTERINGEN

Er zijn in de oorlog drie nieuwe productieafdelingen ontstaan en wel:
a. de centrifugaalgieterij; b. de kaarsenmakerij; c. de stroopmakerij.

Kaarsen

Aan de centrifugaalgieterij lag een directieplan ten grondslag. De afdelingen b. en c. zijn ontsproten aan het personeel. De kaarsenmakerij werd in de staniolafdeling ondergebracht. De staniolafdeling heeft vrijwel de hele oorlog niet gewerkt en de baas werd weliswaar elders ingezet, maar had toch veel vrije tijd. Wij hadden in het magazijn een voorraad van circa 200 kg paraffine die wij in 1944 niet meer gebruikten, omdat wij geen orders meer verwerkten met paraffine-gecacheerde folie. Wij kochten telkens enkele kilo's paraffine die baas Frey dan ging uitsmelten met behulp van kolen van de Duitsers. Deze paraffine werd uitgegoten in kleine messing hulsjes van 33 mm diameter, die wij volop voorradig hadden. In het midden van het hulsje werd een katoenen draadje gehouden, de kaars werd 'gelost' door na stolling de messing huls iets te verwarmen. De kaarsen werden tegen boter geruild bij de boeren. Zowel het personeel als de directie ging zich op kaarsen maken toeleggen. De hoeveelheid paraffine is toen gerantsoeneerd. Er mocht niet meer dan een kilogram tegelijk verkocht worden voor 20 cent. Ik hield boek van de uitgifte en dit boekje werd op gezette tijden door directeur Müller gecontroleerd.

Stroop

In de stroopfabricage gingen grotere hoeveelheden om. We kochten de suikerbieten van een boer op de Jonas. De suikerbieten werden gewassen, daarna geschild en geraspt. De bieten waren groot en de rasp was klein. Een heel werk! Het geraspte goedje werd gekookt in een grote ketel met veel water. Daarna werd de pulp in een doek gedaan en door de uiteinden van de doek flink aan te draaien, werd het vocht uit de pulp geperst en in een pan opgevangen. Uit dit vocht ontstond door indamping de stroop, die wij voor broodbeleg en voor de roggemeelpap gebruikten.

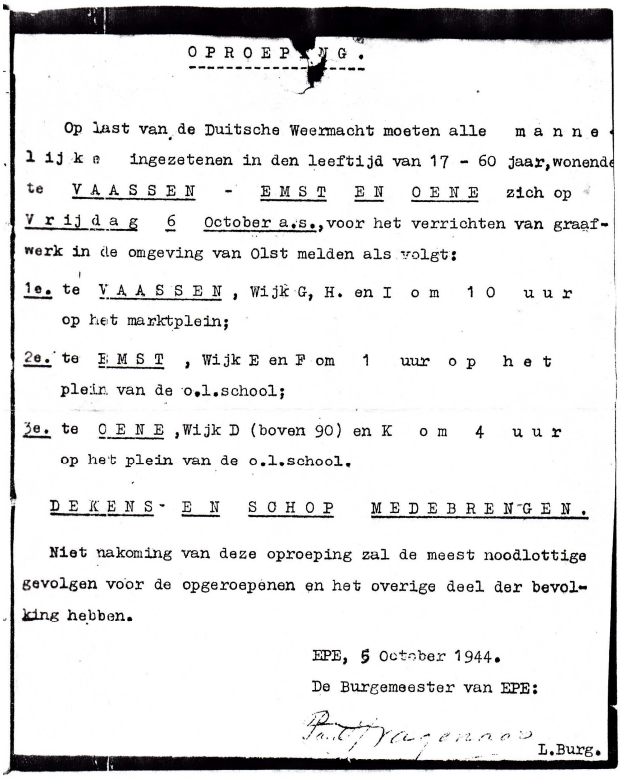

OPROEPING.

Op last van de Duitsche Weermacht moeten alle mannelijke ingezetenen in den leeftijd van 17 - 60 jaar, wonende te VAASSEN - EMST EN OENE zich op Vrijdag 6 October a.s., voor het verrichten van graafwerk in de omgeving van Olst melden als volgt:

1e. te VAASSEN, Wijk G, H. en I om 10 uur op het marktplein;

2e. te EMST, Wijk E en F om 1 uur op het plein van de o.l.school;

3e. te OENE, Wijk D (boven 90) en K om 4 uur op het plein van de o.l.school.

DEKENS- EN SCHOP MEDEBRENGEN.

Niet nakoming van deze oproeping zal de meest noodlottige gevolgen voor de opgeroepenen en het overige deel der bevolking hebben.

EPE, 5 October 1944.

De Burgemeester van EPE:

L.Burg.

DWANGARBEID

Begin oktober 1944 kwam de oproep dat alle mannen zich op het marktplein moesten melden voor werk voor de Duitsers. WA-mannen regelden de melding. Deze meldingsplicht liep gelijk met die in Apeldoorn. Daar waren, bij wijze van afschrikwekkend voorbeeld, doodgeschoten verzetsstrijders op de trottoirs van drukke straten gelegd. Op het bordje ernaast stond: TERRORIST. Ons personeel, voor zover het na Dolle Dinsdag niet was ondergedoken, trok onder leiding van directeur Müller in rijen van vier naar het marktplein. Een deel van de mannen werd vrijgesteld en ging met Müller terug naar de fabriek.

Ongeveer twee weken later was er opnieuw een meldingsplicht, die heel wat grondiger werd aangepakt dan de vorige. Nu had de Duitse Wehrmacht de leiding.

's Morgens werd het dorp afgezet. Duitse militairen doorzochten de huizen. Ik werd thuis gesnapt en moest naar het ijsclubterrein waar al heel wat lotgenoten aanwezig waren. Toen de afzetting begon, was ik via de kantoortuin en aangrenzende tuinen naar huis gevlucht, want ik had weinig vertrouwen in de 'vrijmakingsprocedure', die de heer Müller in het vooruitzicht gesteld had. Van het fabriekspersoneel dat zich onder zijn leiding meldde, kreeg hij maar een enkeling vrij. Waarom zouden de Duitsers ons ook laten lopen? Fabriekswerk deden we niet meer. De Duitsers zetten ons in bij de versterking van de IJssellinie.

MELDINGSPLICHT

In de winter kwam de NSB-burgemeester nogmaals met een meldingsoproep, ondersteund door een wethouder. Het haalde weinig uit. De brandweerlieden die de mannen moesten oppakken, lieten het afweten. Toen het begin 1945 niet opschoot met de graafwerkzaamheden van de Oekraïners die onderdeel waren van de Duitse Wehrmacht, kwam er weer een oproep. Alle nog aanwezige mannen moesten zich melden; zo niet, dan zouden hun vrouwen weggevoerd worden.

De Vaassenaren lapten dit aan hun laars, want de bevrijding was nabij. Sommige Vaassenaren die eerst in Wijhe moesten graven, schoten de Oekraïners toch te

hulp. Door 'splitterboxen' te gaan graven grepen ze de kans aan om dicht bij huis te blijven. Splitterboxen waren aarden wallen in de vorm van een hoefijzer. Later noemden de arbeiders de snipperdagen vaak voor de grap 'splitterdagen'.

WATERRADEREN

In de herfst van 1944, toen de elektrische stroom afgesneden werd, werden andere mogelijkheden aangepakt om licht te krijgen. Wasserij-eigenaren, zoals A. van Delden aan de Oosterhof, stelden de opgewekte stroom van hun waterrad ter beschikking aan de buurtgenoten. Die moesten wel altijd vroeg naar bed, want Van Delden ging meestal tussen 's avonds tussen negen en tien uur naar bed en dan werd het waterrad stilgelegd. De bewoners van de Apeldoornseweg mochten van onze directie een waterrad in de beek bij de bladmetaalfabriek plaatsen. Timmerman Huis in 't Veld maakte een groot rad en ze tikten een generator op de kop die 210 Watt kon produceren. Lampen van 15 Watt en 110 Volt werden aangeschaft. Van oud aluminiumdraad liep een leiding langs dennenpalen naar twaalf bewoners. Begin januari 1945 gaf ons kleine lampje een fantastisch licht. We hebben niet lang plezier gehad van ons waterrad, want de Duitse officieren die toen in het Haackshuis en in de villa van de heer Kalff, de directeur van de Vulcanus, zaten, kwamen zonder stroom te zitten. Onze installatie werd in beslag genomen. Na de oorlog kwam de stroomvoorziening pas weer in juni op gang. Vanaf de bevrijding tot die tijd hebben we nog een paar maanden van het waterrad geprofiteerd.

Links: J.G.W. Mulder, bedrijfsleider bladmetaal, 25-jarig jubileum (juli 1954)
Rechts: 40-jarig jubileum J.G.W. Mulder (15-07-1969)